

СВЕТОАНДРЕЈСКА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ 1858—1859 ГОДИНЕ

Поводом стогодишњице

У најзначајније унутрашње политичке догађаје, који претстављају једну од прекретница у историском развоју српског народа током друге половине XIX века, спадају заседања Народне скупштине, такозване Светоандрејске скупштине, одржане од 1 децембра 1858 до 31 јануара 1859 године (по ст. к.).¹ Скупштину, која није држана још од 1848, пристао је да сазове тадашњи кнез Србије, Александар Карађорђевић, тек под притиском масовних захтева народа, који је све нестрпљивије тражио да изрази јавно, преко својих претставника, многобројне тегобе и жалбе на земаљску управу.² За одржавање Скупштине биле су и све опозиционе политичке групације, почев од кнежевих противника у попечитељствима и Совету, на челу са попечитељем унутрашњих дела Илијом Гарашанином и претседником Совета Вучићем Перишићем, до либералних кругова интелигенције, од којих ће бити најпознатији Јеврем Грујић, Јован Илић, Милован Јанковић. Становници Београда, као главног града, најактивније, на највидљивији начин, манифестовали су незадовољство народа, истичући на свим могућим скуповима, договорима и разговорима ђачке и студентске омладине, службеника најразличитијих категорија, трговаца и занатлија све утицајније чаршије, потребу и захтев за сазивање Народне скупштине.

Док су претставници владајућих групација такозване олигархије били за Скупштину из личних амбиција, да би збацивањем кнеза преузели сами у своје руке управу земље, дотле су претставници широких слојева народа хтели да

свргавањем кнеза Александра омогуће остварење дубљих реформи помоћу осигурања политичких слобода и изгласавања нових закона. Међу овим потоњим постојале су две групације. Једнима је било примарно да се врате Обреновићи, кнез Милош или његов син Михаило, чиме би се, према њиховом мишљењу, ослободили прогањања не само познати обреновићевци, већ и побољшао положај већине народа. Другима је стало највише до либералних реформи, и пошто до њих нису могли доћи под Александром, били су спремни да у отсуству погодније личности подупиру захтев за враћање Обреновићевих.

Претставници „олигархије“ пожуривали су одржавање Скупштине не плашећи се планова опозиције из народа. Групу интелигенције, која је махом била у потчињеном чиновничком положају, они су са висине хијерархиске лествице потцењивали, сматрајући је безопасном.³ Масу обреновићеваца мислили су обуздати ауторитетом Порте, која је била против Милошевог повратка, и подршком гарантних сила, чије су поверење уживали у великој мери.

У својим плановима и веровањима, носиоци „олигархије“ ће се преварити. Једнима, као Гарашанину, ова самообмана служиће само као искуство више. Други ће је осетити падањем у нижи друштвени и државни положај. Трећи, Вучић, платиће је животом.

Група либералне интелигенције, иако није била повезана неопходним организационим спонама, иако није имала истакнуте појединце за преузимање улоге револуционарних вођа ради успостављања новог поретка, поседовала је

довољно снаге да у датој револуционарној атмосфери, прожета ослободилачким идејама и захваћена жаром експлозивне масе, спремне на акције, оствари бар примарни захтев народа: свргнуће владајућег кнеза Александра.

Млада либерална интелигенција није имала још довољно чврстог класног ослонца. Класа чије је интересе изражавала била је још без потребног искуства у политичкој борби за освајање и проширивање власти. Године 1848, када су се буржоаски припадници развијенијих народа револуцијом ослобађали стега старог поретка, њени претставници још нису могли претендовати на положаје самосталног живота једне савремене државе. Али сада, пошто су десет година протекле, она је већ имала угледни нараштај интелигенције и чаршије западноевропског типа, нарочито у Београду, који се брже развијао него остала, провинциска, средишта у земљи.

Интелигенција, која ће први пут играти водећу улогу у политичким догађајима масовних размера, била је под утицајем либералне идеологије буржоаског друштва после Француске револуције. Само она није била за револуционарне методе борбе, зазирала је од насиља, хтела је да мирним путем, без жртава, без крви, реализује своје планове. Њени претставници нису имали ни велике личне политичке амбиције. Они су још били млади, али су прешли омладинске године. Већ су имали истакнуте чиновничке положаје и постали су људи реда и рада. Јеврем Грујић, са 32 године, после уредно свршених правних студија у Паризу, службовао је у кнежевој канцеларији, у Совету и у Главној контроли, радио је у законодавним комисијама, редиговао законске предлоге. Милован Јанковић, 30 година стар, по повратку са студија у Немачкој постао је професор народне економије у Лицеју. Јован Илић, са 35 година, био је професор гимназије, признати песник, књижевник. Ова тројица, који ће постати мозак и душа Светоандрејске скупштине, сваки понаособ и сви заједно, имали су веће снаге него што су мислили претставници „олигархије“.

Грујић је умео са народом. Јанковић

је знао шта треба радити у одлучујућим тренуцима. Илић је могао да у моментима надахнућа делује снагом фанатика.

Гарашанин је имао велики ауторитет. Висок, достојанствен, одмерених гестова, заповедничког гласа и љубазан у друштву, уливао је страх и поштовање. Пред њим су окружни начелници „стајали као свећа“, одговарали су му као војници официру. И официри су у ставу мирно слушали његове речи. Као попечитељ унутрашњих дела имао је под собом војску. Њега су једино ценили и њему су се из „великашке“ групе највише дивили и припадници либералне интелигенције. Сматрали су да се без њега не може. Само у времену када ће масе добити прву реч, када ће попечитељи, советници, окружни начелници и заповедници војске морати устукнути пред наоружаном гомилом, мораће се повући и Гарашанин. У тим данима народ и појединци који ће уживати народно поверење одлучиваће судбином земље. Тада ће и Гарашанинова судбина бити у њиховим рукама.

Вучић, стари предводител маса и покретач многих преврата, у данима Светондрејске скупштине неће бити опасан, не само зато што је остарео, било му је око 70 година, већ више стога што су људи и догађаји били друкчији него они над којима је он био навикнут да влада. Он је умео превасходно са сељацима, а сада су прву реч водили грађани. Његова висока појава у широком црном цубету и турским чакширама, са црвеним јемелијама на ногама и фесом на глави међу европски кројеним оделима не делује ефектно као у сељачкој средини. Њега посматрају као што се гледају реквизити прошлости, а не слушају као вођу садашњости.

Огромну већину народа сачињавали су обреновићевци. Та већина је верно одражавала духовно стање народа у масама. Незадовољства услед растућих материјалних недаћа, још увек постојећег турског сизеренства, због сталних прогона противника династије, све безобзирније управе скоројевићевске бирократије сконцентрисана су, стихиски и свесно, против кнеза, слабог, неодлуч-

ног, Александра Карађорђевића који народу није одговарао. И док се рушио ауторитет владара поред кога су бахато владали советници, попечитељи, чиновници од највишег до најнижег ранга, растао је лик бившег владара, кнеза Милоша, који је умео не само да влада масама већ и да обузда самовољу моћних појединаца.

Претставници „олигархије“ бојали су се Милошеве самовоље, али су веровали да се због отпора Турске и гарантних сила он неће моћи вратити у земљу. Њихово убеђење темељило се и на уверењу да се без њих не може, да изван њиховог круга нема људи способних за веће политичке акције, да ће скупштина пре сваке одлуке морати да саслуша њихове савете, прихвати њихове одлуке. Либерали који су за Милоша знали само по казивању других, за време његове владавине били су још деца тако да нису познавали ћуд и методе бившег кнеза, били су спремни да гласају за њега. О Михаилу су чули да је европски образован па су се надали да ће допринети остварењу њихових идеја.

Обреновићи су имали психолошку предност с обзиром да су њихове присталице биле прогањане. Њихов повратак био је олакшан и тиме што су се међу водећим њиховим приврженицима налазили људи који су уживали поверење чврстином карактера и ширином схватања. Један од најутицајнијих обреновићеваца, Стевча Михаиловић, на пример, био је познат по умерености, разборитости и поштењу. Други, Андрија Стаменковић, по савести и либералним идејама.

Враћање Обреновића, а још више отступање од првобитно прокламованих начела, при формулисању тражених либералних законских предлога, умањиле значај Светоандрејске скупштине. Покушај револуционарног преображаја државе и друштва неће успети. Народу неће бити загарантована тражена политичка права. Па ипак, Светоандрејска скупштина означаваће такав преокрет у историји српског народа да ће се њен ток, њени резултати истицати као обележје једног новог раздобља. Претстав-

ници народа и народне масе снагом јединствене воље збациће са власти једног владоца и једну олигархиску управу, манифестоваће приврженост идеалима једнакости и слободе, формулисаће захтеве за новим законима и новим односима.

Ради илустрације величине Светоандрејске скупштине изнећемо најзначајније моменте у којима се сломила моћ омрзнуте управе кнеза Александра Карађорђевића и манифестовала снага народа. Тим поводом обелоданићемо овде и неколико досад необјављених докумената.

Светоандрејска скупштина одржана је у згради негдашње велике пиваре на углу Босанске и Балканске улице. То је била прва Народна скупштина која није одржана под ведрим небом. Београд је тада имао око 16.000 Срба и 2.000 кућа. Београђани, као становници политичког средишта, уживали су у земљи глас људи који знају „како политика стоји“.⁴ За дане Светоандрејске скупштине они су се спремали да покажу посланицима како се политика води. Били су већином против кнеза Александра. У Касини на Теразијама, где је постојала поред кафане и читаоница, грађани, трговци, чиновници, ђаци највише су расправљали о потребама сазивања Народне скупштине, о изборима и задацима Скупштине. Ту је и пала одлука да поједини чиновници дају оставку на чиновнички положај да би могли бити бирани за посланике по постојећем закону, који није дозвољавао избор чиновника. Када је кнез већ био присиљен да пристане на сазив Скупштине, он је, упознат са расположењем Београђана, покушао да бар избегне Београд и да закаже Скупштину у Крагујевцу.⁵ Али је на крају морао и ту попустити.

Скупштина је имала укупно 437 посланика од којих 377 изабраних, а 60 вирилних, по положају (претседника судова, окружних начелника, надстојатеља манастира и протојереја). По занимању највише је било земљорадника, затим кметова, па трговаца.⁶

Посланици су долазили у Београд групно из својих округа, нахија, у живописним народним ношњама, многи на-

оружани, са пиштољима и кубурама за појасом, многи на бесним коњима по чијим сапима је ударала сабља сребром окована. Увече град је био за тадашње прилике раскошно осветљен, нарочито зграда Лицеја коју су ђаци о свом трошку окитили, осветлили, натписима испунили, поздрављајући Скупштину, народ, слободу.

Када је у четвртак, 4 децембра 1858. кнез Александар у свечаној униформи искићеној ордењем, са припасаном сабљом, опкољен свитом ађутаната, попечитеља и советника ушао у Скупштину да би је отворио поздравним говором, уместо уобичајеног френетичног аплауза и усклика дочекала га је стравична тишина. Посланици су стајали неми, непомићни, као скамењени; човека који их је посматрао морао је да ухвати страх „који крв слеђава“ — како је то описао један од најважнијих учесника Скупштине, Јеврем Грујић.⁷

После прочитане беседе, када је кнез збуњен напустио Скупштину, међу посланицима владало је расположење презира. Захтев за абдикацију није одмах постављен само из разлога што су вође појединих групација још страховали од последица и што су једни очекивали од других да то учине.

Први дани су протекли у избору чашништва, верификацији посланичких мандата, поздравних говора. Вођи либерала, Јеврем Грујић и Јован Илић, који нису били посланици, успели су да као секретари одмах дођу до одлучујућег изражаја, тумачећи задатке и послове Скупштине. Тих дана најважнији чин био је предлог нацрта Закона о Народној скупштини. Првобитни текст нацрта, који је прочитан на заседању од 5 децембра, и у којем је прокламовано суверено право Скупштине, посланици су хтели одмах узети у разматрање и предложити Совету на потврду. Међутим, по интервенцији претставника „олигархије“ либерална групација је пристала да се пројекат претходно размотри са попечитељима. Приликом претресања овог нацрта са Гарашанином и његовом групом, либерали су се одмах открили као конформисти прихватајући битне измене у нацрту.⁸

Своју суверену вољу Скупштина је у почетку изразила и са неколико других предлога и захтева у вези са унутрашњом политиком. На петом заседању, одржаном 9 децембра, Скупштина је решила да испита рад правитељства почев од 1842 па је затражила од Совета записнике свих попечитељстава од те године. На истој седници Скупштина је прихватила предлоге да прегледа и оцени нацрте Закона о судском поступку и једном делу грађанске парнице, који је тада била израдила владина комисија, затим нацрт Казненог закона, који је комисија већ одавно израдила, али је остао нерешен код Совета. Исто дана Скупштина је прихватила предлог да затражи од Совета молбу Трговачког одбора о укидању вашара са страним производима и повећању домаћих производа. У вези са жалбама на страхоте по злу гласу чувене Гургусовачке куле, где су противници Карађорђевића били затварани и мучени, Скупштина је затражила од Совета молбу тамошњег становништва да се ова кула сруши.⁹

Пошто су поједини посланици прешли на сувише опширна усмена излагања многобројних жалби, Скупштина је решила да посланици једног окружја предају по једну заједничку претставку о тегама.¹⁰

Потребе народа исказане су одмах у жељама и захтевима посланика да се траже закони којима ће се: увести усмени поступак и јавно суђење „као највећа јемства за правцу“;¹¹ забранити „узимања прекомерног интереса“;¹² одредити „да се не могу продати кола и волови, јер то је земљоделцу алат“;¹³ осигурати слободу штампе; смањити таксе; укинути „захтевања феде пре венчања“;¹⁴ ограничити кулук; праведније разрезати данак.¹⁵

Једини предлог који Скупштина није прихватила био је одговор на кнежеву поздравну беседу. Закључено је да се кнезу не упути уобичајена „благодарителна адреса“.¹⁶ Скупштина се спрема за борбу на живот и смрт, конвенционалностима ту више није било места.

Ради обележавања става према Порти и земљама које су Париским уговором биле гарантовале самоуправу срп-

ЗВАНИЧНЕ НОВИНЕ

КНЯЖЕСТВА СРБИЈЕ.

№ 131.

У Београду 13. Децембра 1858.

III год.

Ове Новине излазе единак у недељи дана и то у Четвртак. Цена их е годишна 2 еор. ерб. Оне ће надо буде нуждно на целоку е обично на по табака излазити. — За Објавленја плаћаеи одъ реда за први путъ е прѣдшрѣ е са свакиј слѣдуюћий путъ 1¹/₂ ер.

ПРОТОКОЛ СРБСКЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ.

Први

Состанакъ Србске Народне Скупштине у Среду 3. Децембра 1858 год. у Београду.

№ 1.

Данасъ пре подне сви су посланици Народомъ избрани, и Чиновници и Свештеници Зиномомъ на Скупштину одређени, скупили се у сали, коя е за држанъ засѣданја Скупштинска сиремна.

На то е дошао княжескиј представникъ Г. Стефанъ Магариновић и прочитао е скупштинскимъ посланицима Указъ Княжескиј изданыи 2 овогъ месеца В. № 1506, коимъ се сходно § 12 Закона о Скупштини наречуе, да се народна скупштина образуе, т. е. да сиео званичнике избере.

№ 2.

Г. Представникъ призва потомъ сходно § 12. два посланика Николу Христића и Милана Барловца, да секретарску дужност испуне, а сие посланике позва, те по пропису закона приступише къ избору званичника Скупштинска.

Народна Скупштина изабра по вичеству гласова: за Председателя Машу Анастасијевића, за Подпредседателя едногласно Стевчу Михаиловића, обонца посланици Народни; за Секретаре: Ђерема Груића првогъ Секретара Савѣта и Јована Илића Професора у Гимназији београдској, обонцу по вичеству гласова.

Како се еврши изборъ званичника, Скупштина нареди да се о томе по пропису закона (§. 12. и Савѣтъ извѣсти, и уредно умоли, да по § 3 закона избрание секретаре Скупштине одъ досадашњихъ дужности за време разреша и Скупштини унут.

№ 3.

Народна Скупштина, сходно пропису закона § 23 захтевала е посланици свакога окружја или е пароши Београда, одредили су по едвоге посланика изъ свогъ окружја, да подписую Протоколъ и Валачечия народне Скупштине. И тако

Окружја

Алексиначко	одредило е:	Милосаву Трибуницу
вар Београдъ	—	Милана Барловца
Београдско	—	Паула Јеласића
Валѣвско	—	Нана Остојића
Гургусоначко	—	Милоша Станковића
Крагуевачко	—	Саву Вуковића
Крањско	—	Цена Миловића
Крушев.	—	Косту Илиѣвића
Подрињско	—	Саву Божића
Пошарвачко	—	Петра Протића
Рудничко	—	Милоша Петровића
Смедеревско	—	Марка Лукића
Ужичко	—	Саву Марића
Црнооречко	—	Јоту Нековића
Чаѣанско	—	Вуш Пантелића
Шабачко	—	Стевана Милићеваћа Топузовића
Игоданско	—	Саву Бушету
Нишско	—	Станоя Пеливановића

Председатель Србске

Народне Скупштине

Маша Анастасијевић.

Подпредседатель

Стевча Михаиловић.

Дужности

Секретара обиралиши

Николу Христића.

Милана Барловца.

Сл. 1 — Званичне новине о отварању Светоандрејске скупштине. (Из архиве Историског института Српске академије наука).

ске државе, Народна скупштина је, 5 децембра 1858, дала гарантним силама једну изјаву „признателности“ — „за поштовање неутралности Србије за време Источног рата и за јемствовање права србски“,¹⁷ и једну изјаву Порти којом је дипломатски бираним изразима дала на знање, поводом ранијих гласова о ставу Порте против сазивања Скупштине и садашњих гласова о намери њеној да пошаље свога изасланика, комесара, да неће трпети никакво мешање у ствари које се тичу унутрашње управе српског народа „за који се зна, да оће да се у својој кући и о својим потребама и земаљском добру сам и слободно договара и брине“.¹⁸

Шеста седница, одржана 10 децембра 1858, била је судбоносна за династију, за Скупштину и за народ. Пошто је претседник Скупштине, Миша Анастасијевић, који је био отсутан на претходним седницама, отворио заседање дужом беседом, узео је реч познати београдски адвокат Михаило Барловац, који се већ истакао на ранијим седницама бројним предлозима и захтевима. Овај говор, који није штампан ни у новинама ни у скупштинским протоколима, имао је огромно дејство. Говорник набрајајући народне тегобе често је застао питајући посланике је ли тако, на што су му ови громогласно одговарали тако је.¹⁹ Барловац је говорио у напетој атмосфери, прекидан топлим одобравањем на адресу народа и злокобним претњама на рачун кнеза.

У говору, у којем је набрајао тегобе народа Барловац је рекао:²⁰

„По Закону о Скупштини од 28 октобра 1858 год. остављено је Народној скупштини право, предлагати Правитељству тегобе, које би народ имао, и средства с којима би се ове тегобе одклониле, као и предлагати Правитељству жеље за узвишење народног благостања и начин како би се ове извршиле. Народ је србскиј највише осећао и осећа тегобе које трпи, народ је и иначе најнадлежнији да ји изјави, а на то је и законом позват, и по томе ја сам перо узео и на папир сад ставио главне следејуће тегобе које народ најживље осећа, и које ћу ја овде у точки изложити.

1) Народу се не суди право, правосудије је јоште притесњено с побочним упливима и по злоупотребленију извршителни власти: Суди се по атару, узима се мито, закони су нејасни и противурече се, адвокати толкији ји како оће, парнице трају по толико година, лична слобода као најсветије право грађанско није осигурана, јошт је зависима од лични страстиј; правда за коју је народ толику крв пролио, дели се данас народу за паре и као из милости. Народу је врло тешко што се при сведоцама заклетве уведоше, што се народ натерује да се заклињати мора, што се тим убија поверење и поштење народње и тако се народ поколебава у својим најсветијим чувствама спрема своје вере коју је крвљу на бојном пољу одржао.

Народ је србскиј сам стекао своја права и своју слободу, нико му ји није ни покљонио ни одкупио. Народ србскиј не може и не сме и даље равнодушном бити, кад му се ове свете тековине његове као најнужнији обстанка његова услови чине зависиме од лични које чији расположења, и кад се овако немилосрдно газе и под ноге мећу. Народ оће, с правдом иште да подпуно ужива оно што је сам стекао, и што му је његов премилостивиј цар Султан одобрио и сви су му други јемствујући дворови признавали и потврдили.

2) Народу је и врло криво и врло тешко што му се све једнако обећава и ништа му се не испуњава. Народу је обећано на Врачару да ће му се све лакше бити него што му је било, да ће престати владати ћуд и самовољство, казато је да правосудије неће бити зависимо од ћуди и главе једнога човека, већ да ће се право и по законима судити. Казато нам је браћо да ће престати гоненија и тајни убиства, казато нам је браћо да се неће од народа трговина и имања отимати, казато нам је браћо да ће лична слобода сходно Уставу, савршено подпуно и за свагда осигурана бити, — казато нам је браћо да ће се о народу отеческо стараније водити, да ће се све и само у ползу народа радити, да ће партаје изчезнути, и казато нам је и то да ће бити јединство да ће бити љубов и слога.

Но љубезна браћо и искрени пријатељи србског народа који вас је овди послао, и који вам је сву своју срећу, своју будућност и своје благостање при поласку као најсветији аманет вручио, — но велим љубезна браћо, од онда па до данас, не само што није ништа олакшано народу, него му је све више и више којешта наметано, а никада није народу показана нужда, није показана потреба и полза ови нови намета и дајанија. Браћо! Од народа све се једнако иште: дај данак, дај прирез, дај за школу, дај за изванредне трошкове, дај споменике, дај за трошак тога и тога, дај за ове и ове таксе, дај за попа, дај за шуму, дај за пасош, дај за ђумрук, дај за скеларину, дај за кантарину, дај за пелцовање, дај за кошеве, дај за рану у кошеве или паре, дај кулучи, дај по овом или оном параграфу, дај адвокату, дај пандуру да те пусти брже у заседаније, дај господину да ти брже пресуди, дај писару да брже препише, дај и дај и све једнако дај, народ даје и све једнако давао би, но осироти и више надавати нити може нити има одкуд. Зато народ најживље жели, да о свему овоме рачуне види, на што се и како се троши.

3) Народу је србском и криво и тешко, што му је поремећено Устројство обштина, што се од обштина отеше и шуме и земље, што се сад шуме немилице упропашћују, и што исте као основна добра народња на народњег старинског уређења, остадоше без надзираности и реда, остадоше без сајбије, и пропадају пред очима обштина.

4) Народу је србском, на што никад Правитељству опростити и на шта никад заборавити не може, народу је сиреч најкривље и најтеже, што му се Скупштина за 10 год. укида и забрањива. Скупштине су слободе и обичај народњи од векова. Ове слободе и ови красни обичаји народњи ни у једно време па ни под Јаничарима нису му тако силно и тако немилосердно забрањиване како му се до сада забрањиваше.

На скупштини 1848 год. о Петрову дну у Крагујевцу држаној, устмено а после званично и писмено народу је обећано, да ће се скупштине сваке године држати, па од овога није ништа

било, и народ је на велику жалост и на велику своју несрећу у овоме преварен.

За ови прошли 10 година за који му је Скупштина забрањена била, небројена су зла и злоупотребљенија почињена којима би одма крај био учињен, да су само скупштине држане, и да дакле народу нису биле прекраћене руке иста зла потражити, и о томе са својим правитељством лично разговорити и договорити се и што би полезно и кразно било наредити.

Народу је жао и криво што се слобода печатње закрађује. Слободом печатње уздржава се свакиј у своме праву, слободом печатње сваки властник а и сваки приватан само се у кругу своме окреће, бојећи се да дело његово јавности предато не буде. Колико цене су користи народње скупштине и народниј састанака толико исте важности и ползе народу подаје слобода штампе.

5) Народу је тешко и жао, што поједини људи који су се са тужбама обраћали, — не само што правце и помоћи нису нашли, нити су у својим правима заштићени, већ су њиове тужбе изопачаване, наопако толковане, довођени су у искушеније, име им је бунтовник, и ако су само чисту правцу тражили наметато, гоњени су, протеривани су и казњени, спрема њи закони су бивали мртва слова, кад се је радило да им се правца учини, а кад ји је окривити требало, онда су закони толковани наопако и како је хотјело. Лична грађанска слобода и слобода притјажанија повређавана је, правца изрицана је по наговорима и са претњама власти народњи.

Овим је се начином Правитељство одцепило од народа и народњи свети обичаја и завичаја, одвојило је своје интересе од народњи интереса, народ више није у њему налазио слободе свои права и свои завичаја, а тако је то Правитељство као од народа отуђено изгледало.

Све је то кукавниј народ србскиј терпљиво сносио, али опет зато свестан свои права, свестан свог националитета, давао је познати да осећа велике неправде и тегобе које трпи. Данас пак законом позван искрено и без сваког

околиша изјављује ји и неустрашимо каже, да више нити може а и нити оће да ји трпи.

6) Кад се све једнако од народа иште, и кад народ све једнако даје, и кад терпељиво сноси све тегобе, и покорав се, онда му је и сувише криво и сувише тешко, што се о њему нико не стара, што народ низашта не пита и не препитује, што се од њега не одклањају зла и несреће, и што се он тим, па још од кога но од свога Правитељства као навалично навлачи и излаже штетама и глобама, а нико не хте овај народ преслушати, ни у његовим жалбама ни тегобама нити се о њему ко стара за што друго, осим да од народа прими и мирно ужива, не испуњавајућиј дужности и обвезатељства која су за то примање од народа, везана.

Народ је дакле од правитељства сматран као једна округла лопта, која је онамо ишла куда од свог правитељства била упућена и управљена. Овим је свим част народа до скота понижена, интереси су народа са сви страни подкопани, и благостање је народа до гроба пропасти доведено.

7) Што је народу најжалије, што никада преболети, прегорети и заборавити не може то је, што му свети његови завичај уни[ч]тожавају и презиру, што његове старешине које је народ сам узвисио, и којима је народ с отвореним и срцем и рукама свагда приступа, што те његове старешине од њега бегају, народње жеље не саслушавају, у народним радостима и весељама не учествују, у тегобама и нуждама не жале га и ни вешти се не чине и главу од њега, када су туђину, окрећу, не олакшавају му и ни у чем не помажу му, од народа се либе и туђе, народње дочеке кои заиста од срца иду, не уважавају, изсмејавају ји и на жалост казати презиру ји. Народ србскиј који је ово, што данас има, на бојном пољу са отвореним прсима и храбрим мишица задобио, народ сирјеч није научио да се овако туђински спрема њега поступи. Сажалева народ што се овако с њим поступа, и дакле исповедити мора од срца, да то више ни трпити ни сносити не може.

8) Народу је и криво и тешко, што се

чиновници кои глобе народ не казне, а и кад се осуде, пуштају се да опет глобе и да зла чине. Овим се дакле безсумњено отвара пут несрећама за народ, кои мора то да сноси и да трпи. Оваково поступање спрема чиновника навлачи ји те лакомисленије улазе у зла надајућиј се милости.

9) Народу је србском и криво и тешко, што се злочинци безразложно пуштају, пошто се осуде. Они опет по народу иду, зла неописана чине, и народ узнемирију.

Народу више није вајде овакове људе ватати и властима ји давати, кад се безразложно одпуштају да зла дела по народу продужују.

10) Народу је и криво и тешко што се заслужне старешине народње, поштени и врстни чиновници гоне, опадају различитим партајама називају, неправдо под суд дају, по наговору осуђују казне и премештају, а други се напротив по атару, по сродству — чега је највише, — по доношенијама по побочним препорукама и по приватном осећањима, ванцирају, отликују и награђују.

Народу је жао и народу је криво што се овим оваком начином уводи подлост, мложи се неваљанство и опадање, и што се нико више својим трудом, својим послом и својом способности и честности препоручити не може, већ с лажним и подлим доношенијама, са интригама, са опадањем и оговарањем; чим се свим подкопава и ружи карактер, ружи се поштење, и убија се чест народња, из чега свега рађају се небројена и неизлечима зла, од који народ трпи, чим свим браћо спрема се и кува се једна грдна морална пропаст народу србском и зато народ овде одсудно каже, да то више никако неће да трпи, и да је се решио на све жртве које су нуждне, те да се овим свим до највећег степена узвишењим залама крај учини.

11) Народу је особито тешко, што се уводи шпијунлук, тајна полиција, и подкупљивање, што се народ завађа, што се на партаје цепа, што се уводи неповерење, што се честни и вредни чиновници жигошу именов различити партаја, што се називају бунтовницима, што се силом на разгоре и партаје личне

нагоне, а тим се свим ружи темељ јединства народњег чим свим опако се и немилице разорава и ружи невиниј србскиј народ.

12) Народу је и криво и тешко што су рђаве школе заведене, што се младеж квари, што се о томе ни брига ни старање не води, и што је тим начином изложена младеж једном наваличном кварењу.

13) Народ је научио да се особито увишава и почитује своје свештенство. И зато народ туга обузима кад неки од свештеника тако раде, да њиова дела нагоне народ на одтуђивање од њиј и на непочитаније. Народ жели и најискреније тражи, да се одклоне и да вечно престану рђави примери, како се народ не би поремећавао у својим најсветијим чувствама највеће оданости и почитанија, које има спрема свога свештенства. Но и кукавно опет с друге стране свештенство одвојено од остали права која народ подпунце ужива, изложено је по примеру прошлог века безусловно управи једнога само. И оно само знати може како му је.

14) Народу је врло противно, што неки изричу о некаквим благородним фамилијама у Србији, и што се тим тежи да се некаково благородство уводи, да се званија и отличија дају за заслуге отчева и томе подобна. Народ искрено жели и сам увек оће да се заслуге уважавају и почитују, да се заслужни мужеви награђују, и да се тим свакиј на добра и важна дела ободрава, и да се призреније има и на потомке заслужни мужева. Али народ никад на то нити може нити оће согласити, да се на штету народњи дела неспособни и неуредни, због отлични заслуга узимају за одправљање народњи дела, — јер се за ова изискују способности, изискује се поштење, точно руковођење и вешто управљање за ползу народа. Кад би се установило да се званија и места дају због отлични заслуга, онда би се запречио пут, да паметни и способни људи, који отлични заслуга немају, морају да чине нове заслуге и онда би све наопако ишло.

Србска је крв сва благородна, и народ је србскиј сав целокупан благородник

и нема већег благородства од овог народњег нити народ оће да дозволи, нити да трпи какво друго благородство.

15) Народу је криво и сувише тешко, што је трговина стала, за коју се нико баш ни најмање не стара, и ако је трговина душа сваке државе. Толике молбе народа за узвишење трговине у руке високог Правитељства дате, остале су без удолетворања, у овом па и у сваком скоро призренију, браћо свака суза народња падала је на ладну плочу, и свака жеља народа није нашла одзива у отеческом срцу свога народом високо постављеног правитељства, но је уда-

Сл. 2 — Јеврем Грујић, секретар Светоандрејске скупштине. (Из приватне збирке).

рала у неразрушиме зидине, — и натраг се је без сваког одзива одбијала. Даље,

16) Народу је криво и тешко што се не брине нико што је сав новац из народа извучен, и што је због тако несташег новца интерес постао превеликиј и врло несносан, због чега се народ од дана на дан презадужује и упропашћује. Народ мора горко да се тужи противу управе, која се није старала ова зла предвидити и од народа одвратити. Управи је све у рукама, окретај трговине како внутрење тако и стране. Управа зна колико новца улази у Србију, а колико пак и излази. Управа би се морала побринуту и морала би се постарати, да јасно зна све како наша трговина стоји спрема трговине стране, треба тако да уређује и располаже, да се из народа новац не извуче, и да дакле народ не осироти. Ово је све од правитељства занемарено и забачено, и зато је народ пао у велике дугове и у велике несреће.

17) Народу је врло жао и тешко, што се грдни капитали стечени у народу и с народом износе из Србије у стране земље, па се на страни купују спаилуци, и новци се дају за мале интересе, а народ остаје без новца, пада у дугове и упропашћује се.

Народ србскиј с отвращенијем слуша и саму реч спаилуци, ко воли спаилуке и начин управе спаиске, тај се никада не може подударити са жељама и тежњама народа србског. Тећи капитале у народу србском, па ји извлачити у стране земље и у туђинству се осигуровати, то значи не марити за народ, и то је не веровати ни народ ни у народњу будућност и сигурност, то је поколебавати и сам народ у веровању у своју будућност и сталност, и то је задавати народу самртне ране. Ко верује народу, ко верује у живот народа србског, тај мора и своје капитале и своју судбину везати за народ. Ко се с неповерењем обраћа народу, ко не верује у будућност и живот народа, тај нек и не тражи поверење народње, јер му народ то не да, будући га тај не заслужује.

Народу је веома и жао и тешко што се од њега крије шта се за народ код дворова ради, и да ли се шта ради. Народ не може прежалити што се чест

народња, код страни понижава, и што србски пасоши и трговци нису више уважени и почитовани у страним државама, како је то негда било, и како то чест и полза народња изискује.

Народ србскиј није мањи него што је био. Народ не зна да је што од своји права изгубио. Народ није постао ни плашљивији ни страшљивији. Народ је решен на све жртве за своја права, за своју слободу, и за своју чест, и народу је тешко што он није достојно код страни држава ни представљан ни заступан и што је правитељство у прошлим заиста красним приликама узвисити народ свој, за леђа забацило.

19) Народу је и сувише криво и сувише тешко, што се толика народња снага просу и просипље око путова, ћуприја и другиј зданија, а све ово тако ради и извршује, да се одма како се што сврши на ново оправљати мора. Народ жели и оће добре путове, добре ћуприје и добра зданија, народ је све давао и једнако даје, али све се то троши и расипа, без сваке штедње, без разлога, без управе и расипа се немилно. — Што је народње то је туђе, то се просипа то се растура. За народње нико срца нема, и народње је све пусто и ничије. Народ је већ изтрошен и уморен, и нека му је бар дозвољено, да дубоко уздане за својом просутом снагом на развалинама свога труда, и да овима са сузним очима и срцем пуним туге и жалости одпева Свјатиј Боже.

20) Народу је и криво и тешко, што се 600.000 дуката цесарских, што се сирјеч оволико благо народње немилице у Мајданпек у сарани и баци, осим труда народњега и осим посечене горе, које јошт толико двапут износи. Свака пореска глава платила је више од по 3 дуката ц. док је 600.000 дуката ц. сабрано, па се то одтури, као да није ни било. Народ све једнако даје и давао би, ал сад мора знати, коме даје и ко ће то да руководи, и да ли ће бити и надежде и бар иоле поуздања, да ће од сада боље бити.

21) Народу је најкривље и најтеже што му се не да на гробу своје разточене снаге ни мирно узданути, већ му се са оружјем и топовима прети.

Народ србскиј није дао своје синове у војску, да се с њима ико служи противу народње слободе и народње части. Војска, народња деца, и синови народа србског, подпора су народа, народњи права, народње слободе и чести, а не орудије нечије личности, која би могла странпутичне и ван закона смишљене намере остваравати. Своја права и своју слободу народ је сам стекао, и народ је торжествено изриче, да он неће и не да да поједина лица и фамилије себи присвајају права, која је народ сам на бојном пољу стекао, и која су народу одобрена. Личности умиру, фамилије изумиру, народ не изумиру, народња права и слободе треба да не изумиру, треба дакле да су за народ везана и скопчана.

Народ би опростио свако заблудење, али не може да са горком тугом не каже, да ништа несрећније ни црње није могло бити изречено, него тежња, да синови и деца народња, војници србски, кољу своје отчеве и проливају крв своји отчева и своје браће, и зашто, зато, што ови туже, и уздишу за просутом снагом народњом, за народњим поносом, народњом честју, која се гази, за слободом личном и за народњим животом који је у опасности.

22) Народу је србском и сувише криво, и сувише тешко, што су непрестане свађе и кавге између Књаза и Совјета, што се непрестано попечитељи мењају, и тиме народу опасности предсказују, неповерење се у народу подрањује, и несигурност и несталност се преповеда, што се раздор прави међу чиновницима и у народу, што свакиј на своју страну вуче, што се пизма и инати терају, што се закони не праве у ползу народу већ по инатима, да један другом шкоди и боље доскочи, и што се тим народ конечно у несреће и пропасти с дана на дан баца и уваљује.

Зар чак да и царскиј комисари дођу да књаза са совјетом мире; зар Правитељство не би кадро ни на што друго обратити вниманије и поискати благонаклоност и благовољеније нашег всемилостивјеишег цара, него на раздоре и несреће, које овој земљи чине. Ово је највећа боља, највећа туга и тегоба на-

родња, ово је дубоко забодениј нож у срце народа, ово је грех вапијућиј на небу, који је правитељство народа србског само учинило. Књаз и совјет браћо уместо да предходе народу примером слоге и љубави, примером јединства и искреног одушевленија и оданости за напредком народа, напротив предходе нам с примером кавге, с примером раздора, гоненија, несогласија и несреће, с примером разуздани и разјарени страстиј, с примером који народ заражава и упропашћује.

Овај раздор Књаза са Совјетом продужаван од толико година а све с трошењем сопственог блага народњег произвео је толике несреће и тегобе, од који је народ трпео и трпи, и које је од части у овом акту наведено. Народ најрепителније каже, да није ничија партаја, да се не да руководити по страстима, и да неће дозволити, да се на личне партаје цепа. Народ је партаја своји права, своје слободе и своје чести. — Личности морају бити средства за узвишење благостања народњег, а не да народ буде орудије страсти поједине личности.

23) Народ снажно одбацује од себе име бунтовника које му се намеће; народ је позван и дошао је да стиша буну свога сопственога правитељства и у правитељству, којој буни и раздору комесар царскиј није могао крај учинити, у ком се раздору правитељство с књазом већ од толико година налази, к чему се народ никада придружити није хтео. И ово је заиста првиј пример у историји, да се један народ није дао побунити, од свога правитељства, и да је највећа зла и тегобе мирно сносио. Није ли тим браћо народ србскиј дао највеће доказатељство своје зрелости и разборитости државне. Но сад Народ жели, видити узроке једног таковог грдног раздора, и да се томе свему крај учини.

Достојност народње, народње поштење, чест и срећа народња изискују, да све ово одма предстане и да народ о томе сигурна јемства свога спасенија ради добије.

Ово су дакле љубезна браћо и племенитиј народе србскиј, и то само од части поизбројана зла, која су ту и то од кога, но од сопственог свог правитељ-

ства противу собствене твоје воље наметута. Опоменимо се нашег светог задатка, који нам је толикиј народ дао кад нам је при полазку на ово место — „С Богом пошли“ казао, па сложимо се са нашим с нама овди дошавшим старешинама, сви без разлике, привежимо срце за срце сви сложно, оружајмо се с чистим поштењем, искреним жељама и братинском љубовијузаконо (спешимо) одма у дело народњи интереса користи и обштег блага, одбацујући немилосрдно све што би нам противно овоме свему чинити или предлагано или подметано било.“

Говор смедеревског посланика, Симе Протића, претседника смедеревског суда, који је такође остао необјављен, имао је као и говор Барловца великог ефекта. Посланици су при набрајању зала и недаћа викали из свег гласа „да је све тако да се то не може више трпити.“²¹ Протићев говор према концепту сачуваном у Државном архиву гласи:

„Народ србскиј задобио је својом крвљу права да може имати своје Собственонутрење Правитељство у лицу Књаза и Совјета земаљског, да може изабрати и поставити себи Књаза. По овоме извјестно је, да права Књаза и совјета произлазе и долазе од права народа, а не права народа од права књаза и совјета, и по томе да је народ господар како од своји тако и од књажески и совјетски права. Па кад је овако, онда ја мислим да на род србскиј у лицу ове славне Скупштине има пуно право повући Књаза и Совјет на одговор за нарушена поверена му народња права, за почињена народу зла, за упропашћено народње благо, и за то сам мјенија, да се ово одма учини, а ево доказа нарушења права народњи' и почињени' зала.

1. Зашто је Књаз и Совјет без питања и одобрења народа безштедно, немилеце, распикућскиј упропастио народњу касу, бар ону непокретну од 800.000 дуката цес. из руку књаза Милоша примљену, и за крајњу нужду чувану, ово на пропадшиј Мајдан Пек, ово на друге будалаштине н. пр. на излишне званичнике, на излишну тајну полицију, на царске Србији непотребне комисаре, на турске ордене, на

попуњавање дефекта или крађа лопова чиновника и на томе подобна.

2. Зашто је Књаз и Совјет противу Устава издао полицајниј Закон без согласија народњег, по коме смеду полицајне власти Србина најпре изтући, па га онда оставити, да се зато жали и невиност своју доказује и докаже пошто је већ избијен и осрамоћен, кад је Уставом јасно прописано, да само 3 суда: Примирителниј, Окружниј и Апелациониј по доказаној кривици тек осуђују и казне Србина.

3. Зашто је Књаз и Совјет издао крваву уредбу од 1844 год. која прети смрћу свакоме Србину за политично састајање, разговарање и договарање. Зар слободниј, честитиј Србин не сме у отечеству своме састајати се са браћом својом, разговарати се о рђавим за народ и отечество поступцима правитељства, о лудим наредбама и уредбама његовим.

4. Зашто је Књаз и Совјет допустио Попечитељствунутрењи дела издати онај крвавиј разпис од 852 год. наличан на поменуту Уредбу, противан слободи србској.

5. Зашто Књаз и Совјет поставља у судове чиновнике из други струка, кад то чинити Устав строго забрањује му.

6. Зашто Књаз и Совјет за толико година до данас није извршио ферман о изсељењу Турака из Србије гласећи, који треба непримјено извршити. Зашто се није старао и настојавао, по дужности својој о томе, шта му је сметало то извршити досад, кад никако није смео то пренебрећи.

7. Зашто Књаз и Совјет дозвољавају Турцима противу народњи права насељавати се у Србију, као што је се око 200 кућа већ населило око Сокола, и уживати изван градова и шанаца непокретна добра, као што ужички Турци држе и уживају скоро све земље око Ужице, на грдну штету и притеснење ужички Срба, а велику срамоту народа и Правитељства србског.

8. Зашто Књаз и Совјет допусти Турцима и зашто гледа, да капија вароши Београда, вароши престолне србске низами т.ј. Турски солдати и то дупло са по 2 шиљбока чувају, а осим

тога да исти солдати и по вароши београдској полицаје, кад то пре и до паденија књаза Михаиловог нису смели чинити.

9. Зашто Књаз и Совјет трпи, да Срби плаћају нишкиј ђумрук, кад је Србија по ферману нишкиј ђумрук одкупила са 50.000 гроша данка годишњег, који свагда уредно Порти плаћа. Овим се ђумруком трговина србска веома и грдно убија противу јавни права народни. Ово зло треба одклонити.

Зашто Књаз мање криве и судовима мање осуђене чиновнике строжије, а више криве и судовима теже осуђене чиновнике у путу помилованија блажије или врло слабо казни. Капетан Марко Јелић, чије сам преступленије ја као член комесије изслеђивао, мање је крив од капетана Спасе Милосављевића, кога сам ја опет преступленија као судија у Смедеревском суду пресудио, и тако обојице преступлења добро знам, па првиј т.ј. Јелић изгуби коначно службу, а другиј т.ј. Спасе у путу помиловања, или боље рећи по вољи књаза оде у бољи срез за капетана; или капетан Милоје Тодоровић за много мање преступлење изгуби службу, а један началник окружниј за много веће преступлење и строжије судовима осуђен по благоволењу књажевом само премести се у друго окружије опет за началника окружног, и тај је началник сад међу нама браћо. Устав каже да књаз само са сходним изјатијама, а не по своме ћефу, мрзости или благоволењу према осуђеном чиновнику, овоме казни опрашта, умекшава или одобрава.

11. Зашто Књаз и Совјет неким лоповима чиновницима крађе на штету народње касе опрашта и то веће крађе, као н. пр., што је крађа Спасе Миловановића бившег члена суда окружија Београдског, који је као руковатељ касе сиротињске при истоме суду 3,500 дуката цес. украо и 500 дуката цес. признао да је украо, па је сву суму народња каса исплатила, а његово се имање не продаје за попуњење ове крађе, са изговарањем, да је то некакав „наш човек“; а шта значи то несретњо име „ваш и наш“ човек, мислим сви добро знамо још од 839 године.

12. Зашто је Совјет за себе пролетос начинио једно устројеније противно уставу земаљском; какву је нужду имао то чинити и онолико осигуравати се од гоненија књаза, ако није књаз са сваљеним совјетницима противу устава и беззаконо поступио, кад је тај Совјет имао своје устројеније по духу устава начињено.

13. Зашто је Књаз са сваљеним совјетницима онако нечовечно, онако тирански и противу уставног права народњег поступио, са совјетницима и државницима велим, који су по Уставу заступници народа и који јошт нису били злоумишљење своје у дело ни произвели, а већ се зна, да се намишљено злочинство лакше, а учињено злочинство теже осуђује и казни. Они су на срамоту и безчестије народа понижени до скота, изпод скота, прогнани кроз земљу са по два ћебета тиранскиј не као од християнског и уставног књаза, већ као од крвавог мучитеља србског Сулејман паше, мучени у кули од безбожног Тодора измишљаним безпримерним мукама, бојем, глађу, нечистоћом, смрадом и свачим, што је само злобно срце и безбожна душа Тодорова измислити могла, гди би и од чега би морали сви поскапати, као што је један од њи по личној мрзости књажевој и скапати морао, да иј Турска не избави, докле на против њиног злоумишљења равни соучасници Милисав и Никола бели бише на благој робији у Топчидеру.

Ја сам мњенија браћо да се за ово безчеловјечије узме Тодор на одговор, а исто тако да се узму на одговор и судије, зашто нису у испитима писани и одговори совјетника у одбрану јим служећи, а особито Живадин Весовић, који је исте испитивао и пресуду им не у суду већ у конаку књажевском правио не по правди и мери преступлења или злоумишљаја њиног, већ по вољи и жељи књаза, који је противу сваког права у делу своме и тужитељ и судија њин.

14. Зашто је Књаз и Совјет одредио Гургусовачку кулу за заточење чиновника србски, и шта ће нам та проклета кула, то Страшило Србије, кад има пристојна места и зданија за чиновничко

ПРОКЛАМАЦИЈА.

Будући в Князь Александеръ Караѳорѳевићъ правленіе и народъ оставіо, то в Скупштина Народна за нужно наша у засѣданію своѣмъ одъ 12. Декемвра тек. године № 66. рѣшити, да власть княжеску до долазка Княза нашегъ МИЛОША ОБРЕНОВИЋА, кога в Скупштина Народна воспоставила за Княза, повери едноме привременомъ Правленію на брою одъ три лица. Сходно овоме заключенію скупштина в народна у истоѣмъ своѣмъ засѣданію долеподписане избрала за Членове овогъ привременогъ Правленія.

Принимши се мы долеподписани у име Бога по жельи народа ове врховне управе Правленія обзаноумо свима Властима и целоже народу Србскомъ, да ћемо мы, жельеи, да се у земљи миръ, законый поредакъ одржи, уважавати све постовѣе Власти у земљи како мирске тако и духовне а равно и воене, коє се овѣмъ актѣмъ потрѣбую, а овѣмъ Прокламаціомъ позывамо цео народъ, да се постовѣимъ земаљскимъ законѣмъ Властима покорава, стараюћи се личностъ, честь и иманѣ свакога у невредимости одржати, као што ћемо и мы одъ наше стране све силе на то употребити, да се законый поредакъ у земљи одржи, и у свему благотворногъ Устава и на нѣму основани закона земаљски придржаватисе и настоявати, да се како Уставъ тако и сви на нѣму основани закони и унапредакъ са согласіемъ Совѣта издавати се ямаюћи одъ своіу Надлежательства. Власти земаљски, мирски и духовны, и одъ свакога понаособъ одъ найманѣга до najveћега найточнѣе наблюдаваю, и да по томе сви вообште у пуной мѣри уживаю сва она неогънниа благодѣланія, коя намъ в премилостиный Царь нашъ Уставѣмъ земаљскимъ богато даровао, и коя намъ велике европске силе гарантираю.

№ 1.

13. Декемвра 1858. год.
У Београду.

Членови Привременогъ Правленія:

В. Караѳорѳевић

Попечитель Внутренн Дѣла,

Светозар Милошевић

Председатель народна скупштина,

С. Поповић

Председатель Кассационнаго Суда,

Представникъ привременогъ Правленія
и Попечитель Иностранн Дѣла,

С. Милошевић

Сл. 3 — Прокламација Привремене владе Светоандрејске скупштине. (Државни архив НРС).

заточеније, и кад ми нисмо пре 844 год. знали за ту ужасну и опаку кулу, кулу беде, туге и жалости србске, аждају наши' најврстнији синова, кулу срама и стида србског пред целом Европом и целим светом, кулу, коју по мом мњењу треба одма срушити. Државе или правитељства казне претступнике чиновнике вечитим или временим заточенијем, али ји не сарањују живе у куле и подземне рупе, нити ји море мукама, глађу и гадним препитанијем по примеру нашег безбожног Тодора, него ји стављају у пристојне собе и дају јим пристојно препитаније и одело, а у болести и лекаре. Зашто се дакле србски несретњи чиновници тобож од смрти помиловани живи у смрадне подземне рупчаге сарањују, докле се прости нечиновници макар најтежи криминалисте по Топчидеру или по Ђуприји међу. То зло треба браћо да престане.

15. Зашто Књаз званија државна земаљска не по правди, способности и годинама службе, већ по своме ћефу чиновницима даје и дели кад ова нису собствено имање, него имање народње државно, и тако зашто млађе чиновнике само кад му се допадне предпоставља старијим чиновницима па јошт и способнијим као што је н. пр. Николу Тасића председатеља Суда карановачког предпоставио Стојчи Иванковићу председатељу Суда пожаревачког, старијем и способнијем чиновнику, па Тасића за члена Апелационог суда ванциро. Оваквим поступањем квари књаз чиновнике на штету народњу. Поштен чиновник или мора долазити у огорчење због неправде и слабити у својој ревности у дужности, или мора постати подлац и ласкатељ књажев, да непоштењем до већег званија дође јер иначе као поштен тежко ће до тог доћи. Дошло је већ до тога, да се поштеном чиновнику не мили више служити отечество своје. Нашто нам и кондуите на овај начин.

16. Зашто Књаз и Совјетници скоро само своје рођаке ванцирају, а за остале поштене и заслужне по народу чиновнике неће да знаду, којим поступањем створили су и стварају формалну аристократију т. ј. своје и у својима благородство, кад свакиј чиновник по своме

народњем праву и по својој способности и поштеном владању има право поступати и корачати на већа званија по заслуги. Доказа о томе имамо довољно.

17. Зашто Књаз и Совјет питомце наше србске, кад се с наука у отечество врате, не шиље да служе по Србији да се упознаду с народом, о кога су се трошку учили, да се упознаду с обичајима земље, да се и практично упознаду са тежким дужностима и многостручним законима судова и полицајни' власти и гако да доцније буду способнији и зрелији државници и законописци, већ ји и то с неким правима и као привилегиране само у Београду при Централноме правленију поставља и на врат на нос аванцира на штету многи у Србији заслужити чиновника, чиновника који по 20 и више година у народу у пољу службе, па опет тешко који у Београду доспе служити.

18. Зашто Књаз и Совјет није из сваког окружија по једног совјетника поставио, како би свако окружије имало у Совјету свог заступника, већ 6—7 окружија немају ни једног совјетника, а по нека окружија имају и по два совјетника на пр. Окружије ваљевско и смедеревско, кад свако окружије има право по уставу совјетника имати, и кад свако окружије има за то високо званије и заслужни и способни лица. Јер свако окружије има друге обичаје, друге потребе и друге оскудице земље.

19. Зашто Књаз и Совјет народу Ужичке епархије, народу у четири велика окружија не да полугимназију, кад му је ова од преке потребе, кад на то савршено право има, кад и остали епархија народ већ од 20 год. то има и ужива, и кад је дужно правителство настати, да се народ Ужичке епархије, који и онако по местном положају своме са дивљим Арнаутима и глупим Бошњацима суседствује, што више школује и изображава, те да и способни синова има. Из који узрока закраћује се томе честитоме народу своју полугимназију имати, кад и тај народ једнако са осталим народом данак плаћа, на школски фонд прилаже. И ја сам мњења, да му се одма полугимназија даде, да и он своје синове лакше и о мањем

трошку школује и изображава.

20. Зашто је Књаз и Совјет допустио и напустио, да аустриски конзул од ово 2—3 год. дана у Србији влада, србском политиком управља, србске чиновнике поставља и гони, швабску пошту у Србији заводи, србске трговце по конзулату апси и окива — код србски права, закона и судова, кад аустриски конзул ништа важнији и већи није од остали царски конзула у Србији и зашто је допуштањем тога, народња права немилице уштрбио и окрњио.

21. Да се изјасни Књаз и Совјет ко је 852 год. позвао у Србију аустриску војску у езекуцију, кад Србија томе није била дала повода. Јер сви знамо, да нам је Аустрија езекуциом претила, и припреме на граници за прелазак војске у Србију чинила, а после је се у једном меморандуму извињавала, да она те припреме није сама из своје главе, већ по нечијој у Србији жељи и молби чинила, зар у намери, да кога противу воље народње одржи.

22. Зашто Књаз и Совјет Новине србске под врло строгом цензуром држи, и зашто допушта, да се учредник њин на захтевање кога конзула или Паше београдског казни за оне чланке које он из европски буди чији новина на србски преведе и у Србске новине стави, и тако зашто с тиме с једне стране закрађује народу србском дописивати се, разговарати се о народњим својим потребама, тегобама, о помоћним средствима, о несходним и за земљу штетним наредбама и уредбама правителства, а с друге опет стране не да му читати и сазнати шта други народи раде, и шта и о себи и о њему мисле и говоре. Обшта полза народа иште, да су Новине србске совршено слободне, и ја сам тога мњенија.

23. Зашто Књаз и Совјет у обште строго не хране поверена јим права народња, кад јим је то света дужност, него се напротив у приликама са правима народњим ово лакоумно или себично титрају, ово пак немилице трошкаре се почасним окрњивањем и упуштањем исти народњи права.

Дакле ја сам мњенија браћо, да се за све ово Књаз и Совјет позове на одго-

вор одма. Јер народ србскиј није дужан и не мора сбог себичности, или немарности, или будалаштине Књаз и Совјета, са својим правима пропадати, и пропасти. Народу србском ваља се од тога добро чувати, ваља му на опрези бити да права своја одржи и сачува.“

После Протића на говорницу се опет попео Барловац и наставио са набрајањем безакоња врховних власти на рачун народа. Његове речи садржале су углавном оптужбе из претставки које је својевремено саставио Јеврем Грујић.²²

Када су после ефектног набрајања свих зала, посланици узрујано питали ко је свему крив, Барловац је брзо одговорио стравичном речју: Књаз. И тада се проломи од узвика „јест, он је крив“.²³ Јеврем Грујић у својим *Записима* сећајући се тога тренутка истакао је да га „овај страовити глас народни“ још увек „потреса“.²⁴ Трипут је претседник скупштине понављао питање о судбини кнежевој и трипут је тражио одговора да не би било сумње о одлуци народној.

На питање: „Велите ли сви браћо да је он крив?“ у три маха „проламаше се ваздух од... вике: 'Сви велимо он је крив'.“

Кад говорник, а после њега претседник скупштине упита: „Оћемо ли и даље трпети зла и безакоња његова“ опет се заори трипута: Нећемо!

После питања шта да се уради са кнезом, шта да се тражи од њега, разлеже се ужасна вика од понављања исте речи: Оставка, оставка.²⁵

Пошто се прочита за кнеза припремљени акт о скупштинском захтеву и текст оставке, упућује се делегација кнезу. Совет се извештава о одлуци да се свргне кнез и захтева се да се сагласи са њом. Главним војним старешинама јавља се „да се саображавају жељама народа до даље наредбе од стране Скупштине“.²⁶

Скупштинска седница тог историског дана завршена је у 2^h30 после подне. Али одлуке посланика су биле такве природе да се није могло очекивати њихово извршење без употребе силе: с једне стране, без супротстављања кнеза, и

интервенције његових приврженика, у првом реду војске, која је била под командом кнежевих официра; а с друге стране, без помоћи народних маса, које су биле спремне да спрече оружану интервенцију војске и да присиле кнеза, и све његове људе, па и све попечитеље и советнике на отступање.

Кнез Александар је од депутације која је дошла да захтева његову оставку тражио одлагање одлуке до сутра ујутро. Војне старешине нису дозволиле депутацији да уђе у касарну и одагнавши су их претњама. Грађани узнемирени узбудљивим вестима почели су да се оружјају, ко је чим могао, пиштољима, пушкама, сабљама, тољагама. Око 4 сата после подне раширили су се гласови да се кнез спрема у Крагујевац да доведе војску па наоружане масе потрче да заузму крагујевачки пут и опколе конак како би спречили кнежев одлазак. Предвече посланици се опет скупеше на већање.

У тим часовима опасности преовладали су револуционарни елементи. Пошто се скупштина одржавала у згради близу касарне и кнезу привржених официра, у домету топова, многи скупштинари кренули су на позив председника Скупштине ка згради Српске круне да онде наставе са заседањем. Али тамо би се Скупштина налазила у опасности од другог удара, од психолошког притиска „олигархије“ чији су припадници у близини имали своје господске куће, и од злобних гласова да Скупштина тражи заштиту Порте, јер је пут до Српске круне водио близу и преко турских шанчева. Зато је одлука посланика Андрије Стаменковића да остане у старој згради, пропраћена историским речима да воли „бити под страхом од србски но под заштитом од турски топова“, да хоће тамо „одакле ће народ да решава“²⁷ повукла и остале посланике да се врате у зграду коју је народ био спреман да штити по сваку цену. И док су скупштинари наставили са саветовањима шта да се чини, како да се кнез присили на оставку, улице су поседане од наоружаних грађана, на брзу руку створене патроле крстарице су улицама београдским, око скупштине

и конака окупљала се и стискала маса спремна на акцију.

Код једних овај наоружани народ морао је изазивати осећање сигурности и решеност да се остаје до краја, код других панику страха да се што пре напусти опасностима изложено подручје. Масе су биле спремне да будне, под оружјем, сачекају исход догађаја. Када су посланици одлучили увече у 7^h30 да се разиђу својим кућама, препречиле су им пут оружане групе узвицима: „Нећете напоље, не дамо док не свршите посао народни“.²⁸ Оне су их пропустиле тек на Грујићеву интервенцију. Те ноћи, скривени у колима свога попечитеља, Илије Гарашанина, Александар Карађорђевић је напустио свој конак, и прешао у град Турцима.²⁹ У страху од претећег наоружаног народа он је напустио земљу под српском управом и тиме изгубио право на ту управу.

У четвртак ујутру, 11 децембра, изгледало је да сав Београд стоји наоружан пред Скупштином. Пuteви који су водили ка Скупштини били су поседнути грађанима с пушкама на рамену. Народ је чекао одлуку својих претставника. Та одлука више није смела да се одлаже и она је гласила: да је Александар Карађорђевић свргнут са кнежевског положаја, да је сва власт прешла на Народну скупштину и да се Милош Обреновић „возпоставља: за књаза србског са правима наследства по уставу дарованим му“.³⁰

Планови претставника „олигархије“ да се користе ситуацијом безвлашћа осујећени су. Привремена управа до доласка кнеза Милоша, који је живео у емиграцији у Букурешту, предата је Стевчи Михаиловићу, потпредседнику Скупштине, кога је Народна скупштина „поставила: за команданта гарнизона војске и вароши Београда“ с тим да „ће се под непосредним налозима Скупштине налазити“.³¹

Одлуком Скупштине нису били задовољни ни советници ни попечитељи. Њихови покушаји да претњом страним силама, у првом реду Турском и Аустријом, преиначе скупштински закључак, нису успели. Остало им је да се уз помоћ војске силом одупру остварењу тог

закључка. Колебљиво држање већине првака Скупштине било је таково да су скоро успели у своме подухвату. Спечени су само захваљујући отпору маса.

Либерални прваци нису користили прилику да се сами ставе на чело народног покрета. Они су страховали већ од помисли да им се може преbacити како желе приграбити власт у своје руке.³² Били су спремни на најразноврсније компромисе само да не прекидају односе са Гарашанином, Вучићем и другима. Уместо да помоћу својих оружаних приврженика ограниче кретање противника, они су обуздавали своје присталице. Док су Београђани говорили да треба преузети и осигурати власт, њихови претставници су преговарали са противницима обезбеђујући им слободу кретања, гарантујући им безбедност, нудећи им положаје. А претставници „олигархије“, касније названи кајмакамци, који су пре свргнућа Александра Карађорђевића у борби за власт били против њега, сада када је та власт прешла у руке Скупштине, били су спремни да се заложу за његов повратак. Кајмакамци и карађорђевићевци били су опет јединствени у отпору против народних жеља и захтева.

У петак, 12 децембра, на деветој седници Скупштине, посланици су добили поруку од Совета, пред чијом је зградом већ била постављена војничка стража, да се акт о свргнућу кнеза Александра не признаје пуноважним. Советници су говорили претставницима Скупштине „да од посла што је Скупштина учинила нема ништа, и да се тим путем и тако не ради, па су саветовали да Скупштина удари натраг“.³³

Претседник Скупштине, Миша Анастасијевић, незадовољан ранијим одлукама Скупштине у чијем су изгласавању скупштински секретари, на првом месту Јеврем Грујић, играли одлучујућу улогу, отпочео је одмах при читању записника са претходне седнице са нападом на њих. Он је викао да су „секретари злоупотребавајући своју секретарску дужност заузели: право посланичко, присвојили право председатељско, па се машили и за саму власт скупштинску“.³⁴ Тражио је да се забрани секретарима мешање у

скупштинске послове, да се отстрани злокобни утицаји неодговорних елемената и слично. Да је тај напад био унапред припремљен могло се видети по бучном одобравању са којим је примљен првенствено од вирилних чланова Скупштине, по заглашаној вици са којом је прекидано и онемогућено Грујићево изјашњење. Претило је да у општој вреви претегну гласови против водећих либерала. Тада је Илић, други секретар, спасио ситуацију. Он се машио пиштоља и Анастасијевић је ућутао.

Пошто први препад није успео, присталице „олигархије“ устали су са предлогом „да се око Скупштине скупљени наоружани грађани београдски распусте: и да се варош умири“...³⁵ Међутим, и овај покушај није успео. Потпретседник Скупштине, Стевчо Михаиловић, у својству команданта оружаних снага изјавио је да оружани грађани који су по сопственој иницијативи одлучили да бране Скупштину, заслужују „пре похвале но осуђивање“ и да не би било „разумно разпуштати и одтуђивати народ од Скупштине данас кад се гласови разносе да су неки советници са збаченим књазом ноћас скројили план да га из града изведу, опет за књаза прогласе и Скупштину растерају“.³⁶ Још је ова интервенција била у току када стиже вест „да је пред касарном сва војска пешачка стала под оружје, да је кавалерија на коњима, да су топови управљени на Скупштину, и да солдати са запаљеним фитиљима поред њих стоје“.³⁷ На то је, према Грујићевом предлогу, закључено да Скупштина перманентно заседава док траје опасност од непријатеља, да би могла донети одговарајуће одлуке „и да Београђани и људи из унутрашњости, који су дошли и који долазе, виде где је Скупштина и да знаду око кога се имају скупити и кога имају бранити“.³⁸ Посланици су у пуној узрујаности, свесни тежине одлуке, викали у један глас: „Овде ћемо пре сви изгинути но се покорити издајцима народа“.³⁹ Дошао је тренутак када је њихову погибију и њихов пораз могла спречити само оружана сила мноштва, отпорна снага маса и њених водећих појединаца.

С једне стране стајала је војска

спремна да из касарне пође у град да поврати кнеза Александра и јуришом на Скупштину растера посланике. С друге стране, пред Скупштином стајао је народ одлучан да спречи и одбије интервенцију војске.

Док се у Скупштини доносила одлука о упућивању нове делегације, за даље испитивање става Совета, дотле је једна група советника прешла у касарну, стављајући се под заштиту војске. Неколико советника спремали су се да са одредом војске оду у турски део града и врате Александра. У касарни, пошто је прочитан акт Совета упућен кнезу, советници су држали „ватрене“ говоре, харангирајући против Скупштине. Ту је војска викала на сав глас: „Ура, ура, да живи књаз Александар“,⁴⁰ а напољу, изван касарне народ је клицао Скупштини и кнезу Милошу.

Изгледало је да је револуција, да је грађански рат на помолу. Само одважним, смелим иступима маса могло се избећи крвопролиће, присилити официре да се повинују одлукама нове власти, изабране и признате од већине народа. Масе у Београду биле су на висини тог задатка.

Када се „једно одељење“ војске, око 100 пешака и вод коњаника од око 15 људи, у јуришном строју упутило правцем Скупштине, узмицали су само први редови народа, који је ту стајао око касарне. Око скупштине масе су узеле оружје на готовс, викале да се прво узимају на нишан само „палети“, официри а не солдати, јер они су браћа „и иду под морање“.⁴¹ Подвиг масе олакшавали су официри изван службе који су били противници кнеза Александра и његове управе. Они су искуством професионалаца упућивали своју околину шта треба радити. Почеле су се дизати барикаде. Са свију страна опкољена војска, на чије су официре нагрнули одважни појединци са откоченим пиштољима, била је прво присиљена да стане, а онда под претњом унакрсних пушака да се врате у касарне. Војници и официри били су збуњени изненадним нападом, а пошто нису имали наређења да пуцају морали су се повући.

У тим тренуцима опасности масе су

осигуравале не само безбедност већ и опстанак Скупштине. Захваљујући њиховом држању, колебљивији, паници подложни посланици остали су на свом месту. Када се у једном моменту разлегао глас да иду војници и многи од посланика нагрнули су на излазе, народ их је дочекао виком: „натраг; нећете да бегате, унутра па седите, ми ћемо вас бранити“.⁴²

Док је Скупштина наставила са већањем, бирала је привремено правленије и доносила разне друге одлуке, народ је дизао барикаде да препречи пут војсци која је и даље покушавала да омета остварење закључака Скупштине.

Нови одред војске, већи него пређашњи, („рота“ од око 160 пешака и одељење коњаника од око 30 људи) кад је пошао са два советника у турски део града по кнеза Александра, морао је покушати обилазним путем да дође до циља. Али барикаде су дизане на свим пролазима у град, код Варош-капије, Стамбол-капије, Видин-капије. Одред војске узалуд је тражио слободан пролаз. И када су војници застали код Ташмајдана, зачас су били опкољени претњом гомилом. У опасности, они су трубом затражили помоћ из касарне и с пушкама на готовс ишчекивали на сртај народа. У општој гужви, усред претњи, преговора, молби, наговарања и договарања раздражљивост маса се повећавала до те мере да су у једном на сртају оборени советници и командујући официри, коњаници присиљени на повратак у касарну, а пешаци са официрима и советницима одведени пред Скупштину.

Покушаји са војском нису успели. Неодлучни кнез Александар и његови официри нису се усудили употребити оружје против народа. По држању претставника страних сила у Београду, као и по ставу колебљивих советника и попечитеља, они су видели да су проиграли власт. Војска је на крају добила наређење да се држи мирно у касарни, официри су признали власт привременог правитељства.

У догађајима око смиривања војске не малу улогу играо је Илија Гарашанин. Иако није био задовољан радом

Скупштине, није хтео да се ангажује у акцији за повратак кнеза Александра. У датом тренутку допринео је највише томе да је кнез затраживши азил код Турака напустио земљу. Био је толико mudar и имао толико државничког искуства да је знао да би положај кнеза Александра сада био још мање одржив него пре и да би односи између њега, кнеза и кнежеве камариле били гори, несноснији него икада раније. Зато је Гарашанин тражио од њему потчињеног начелника војног штаба „да војска буде мирна и да ништа не предузима без његове заповести“.⁴³

Гарашанинов ауторитет је био таква да су и најистакнутији поборници новог режима сматрали да им је неопходан. Позвали су га у Скупштину да учествује у саветовању о ставу према неким советницима и официрима, изабрали су га за члана привременог правленија упркос његовом нећкању, слушали су га са највећим поштовањем. Скупштина није хтела да се користи снагом маса и успоставила је поново законске односе са свима онима који су под притиском стихиске силе народа прихватили њену одлуку о промени у кнежевској власти.

Само је народ у широким масама остао незадовољан. Он није ни даље веровао претставницима „олигархије“. Прво се бојао нових покушаја да се врати стари кнез. Целу ноћ од 12 до 13 децембра стражарили су грађани Београда, окупљени у групама као патроле „грађанске“ и „народне“.⁴⁴ Неки су одлазили у околна села да доведу сељаке као појачање за случај потребе. Ујутро град је био испуњен оружаним грађанима и сељацима. Око Скупштине стајали су они већ у формацијама чета. Али свуда је владао мир. У касарни војска се више није узнемиривала.

Сутрадан када је око 10 сати отворено заседање Скупштине, већ је било јасно да су дојучерашњи противници прихватили ново стање. Попечитељи, советници, официри поздрављали су Скупштину и клицали новом кнезу. Оружаном народу није остало друго до да се врати свакодневним пословима. Многи нису били задовољни што су

веледостојници и чиновници остали на својим местима. Али нису могли ништа учинити. Неки су дали одушке својим осећањима у ситним инцидентима, који су ту и тамо избијали. Тако је свет око Скупштине препречио пут Гарашанину, тражећи да без одуговлачења преда власт над војском и полицијом, према ранијим одлукама Скупштине. Пустио га је тек када је пристао да то одмах учини, али је ишао с њим, опколивши његова кола, све док није извршио вољу околног народа. У тим тренуцима разочарања и славља безбедност многих до јуче истакнутих припадника владајуће „олигархије“ осигурани су само захваљујући личним интервенци-

Сл. 4 — Теодор Хербез, попечитељ финансија, по повратку кнеза Милоша. (Из збирке Државног архива Србије).

јама водећих људи из Скупштине. Јеврем Грујић, Стевча Михаиловић и други показали су се као конформисти пуни алтруистичке љубави и витешког духа. Они су испољили великодушност, дирљиву са апстрактног филантропског становишта, али неспојиву са тада прокламованим револуционарним актима. Јер дојучерашњи противници остаће и даље противници, и то огорченији него раније. Они су осетили горчину пораза и носили у себи жудњу за осветом. Користиће сваку прилику да спрече остварење и даље повећање отпочетих промена. Њихова мржња према људима који су се борили за те промене биће већа него њихова захвалност што су им чинили добра, спасавајући им животе, имање, породицу, у многим случајевима и положај.

Десето заседање и остала која ће се одржати до закључења Скупштине, после доласка кнеза Милоша, више нису тако напета и судбоносна као раније. Сада су посланици највише заузети припремама за дочек новог кнеза, издавањем разних прокламација о новом управленију, утврђивањем добрих односа са Портом и гарантним силама, примањем честитки и депутација. Али Скупштина није престала да води бригу ни о најважнијем проблему, о променама које су још остале да се изврше, због којих је она заправо и изазвала толика превирања, о изгласавању нових законских предлога за осигурање народног суверенитета, гарантовање демократских слобода, смањење фискалних терета, повишење општег материјалног благостања.

На једанаестом заседању, 14 децембра, Скупштина је, између осталог, решила „да се грађанима вароши Београда за одбрану Народне скупштине против злоумишљеног нападања изда: „благодарителна адреса“. Адреса је карактеристична по томе што одаје признање Београђанима не само зато што су: „Кад је устала сила да се бори противу разума, воље, права и слободе народне: грудима... заклонили од бајонета Скупштину народну и обезбедили радњу и успехе њене...“ већ и зато што су показали „беспримерну мудрост и по-

Сл. 5 — Стевча Михаиловић. (Из збирке Музеја града Београда).

штење“ одбравивши „право и слободу народну... без и најмање освете над побеђеним непријатељима...“⁴⁵ Али народ није био толико задовољан великодушношћу над непријатељима. Када су тог дана по завршетку седнице посланици хтели да се разиђу нашли су опет Скупштину опкољену оружаном масом, која је тражила не само бржи повратак кнеза Милоша него и гаранције да ће се остварити народне жеље. Ради умиривања народа интервенисали су прваци Скупштине, а управа вароши издала је проглас којим је тражила од Београђана да сачувају „мир и поредак“ не сумњајући у то да ће привремено

правленије „започето дело срећно ка концу,, привести.⁴⁶

Једна од главних брига Скупштине остаје Закон о скупштини, који су Совет и привремено правленије одуговлачили да потврде, иако је био предложен, као што смо истакли, у конформистичкој, много умеренијој редакцији него што је првобитно био замишљен у либералним круговима. Скупштина је морала пет пута ургирати, прво код Совета, после код привремене владе, претставкама, депутацијама, опоменама и протестима, захтевајући неопходну сагласност, док ју је на концу добила, али опет у измењеном облику.⁴⁷

Параграфи који су највише осигуравали суверена права Скупштине ублажени су до те мере да су остала само саветодавна права (параграф пети је, например, првобитно гласио: „Никакви закони о књазу, Совету, попечитељима и Народној скупштини не могу се издати, ни променити без одобрења Народне скупштине“. После је Грујић на Гарашаниново инсистирање пристао да се предложи текст где ће уместо „без одобрења“ стајати „без претходног споразумлења“, а Совет и привремено правленије су и ову реч избрисали и ставили „без претходног саслушанија“.⁴⁸ У вези са законодавним правима првобитно је гласио и параграф (§ 10): „Народна скупштина може уништити свакиј закон и свако поједино расположење у закону ком, осим они који су њеним одобрењем издати“. На Гарашаниново инсистирање место речи „уништити“ стављене су речи „захтевати да се уништи“, а сада су и оне измењене тако да су гласиле: „чинити кораке код законодавних власти... да се уништи“⁴⁹ (§ 6). Сличног карактера су биле измене и у другим параграфима). Многи посланици приметили су да те измене „нимало нису угодне народној вољи“.⁵⁰ Већина је тражила, као посланик пожаревачког округа Стојан Јовановић, да се закон потврди онако како га је Скупштина предложила. Он је указивао на то да Скупштина „не сме ни под којим изговором остати равнодушна према обштој народној вољи“ да „је дужност њена да свим силама неуморно ради да прибави

подпуну важност Закону о скупштини, који је Скупштина пројектирала, јер само под законом оваквог закона може скупштина бити слободна у свом раду и закључењима“.⁵¹ Карактеристично је да је претседник Скупштине Миша Анастасијевић стао на становиште да је „најблагоразумније... примити“ закон у потврђеној редакцији. А првак либерала, секретар Скупштине, сматрао је да се ту више ништа не може учинити, да су околности такве да је најбоље прихватити Закон и задовољити се једним формалним протестом „за одбрану чести народне пред светом“.⁵² Скупштина је решила да се изабере специјална комисија за преглед законског текста.

На 31 заседању, 9 јануара 1859, комисија је доставила своје примедбе које је Скупштина усвојила и доставила Совету, изражавајући у пропратном писму своје жаљење због учињених исправки од стране Совета и владе, јер „ваљда и нема у свету ништа умерено, ако се досадашњи поступци не само Народне скупштине него и целог народа србског за најумереније признали не би“.⁵³

Међу важније примедбе либералног карактера спадао је предлог да се после првог параграфа стави параграф други, којим се изриче у начелу потреба слободне штампе, „имајући своја ближа одређења у особеном закону добити“.⁵⁴ Иначе, предлози скупштинске комисије нису дирани у главне измене Совета и владе, тако да се може рећи да је Скупштина, која је, у име суверенитета народа, почела свој рад са револуционарним актом збацивања владара, под утицајем својих конформистичких лидера доспела дотле да је пристала да буде једно саветодавно тело.

Иако последњи предлози нису мењали саветодавни карактер Скупштине, Савет их је одобрио тек после више пута поновљених захтева и протеста.⁵⁵ Већина скупштинара тешка срца, с горчином се саживљавала са чињеницом да Скупштина и поред показане снаге, датих обећања и примљених обавеза није успела спровести вољу народа. Незадовољство тих посланика, међутим, може сада доћи до изражаја једино у протестним писмима у којима се пребацује

Совету што су у „пројекту закона о скупштини учињене многе суштствене измене противне народним интересима“... и у надама да ће сав тај закон „прва идућа скупштина... боље усавршити“.⁵⁶ Друга успешнија средства за задовољење народних потреба више нису могла бити употребљена. Повољне прилике у своје време нису биле искоришћене, а сада је на путу за Србију био кнез Милош, који је већ дао до знања да хоће да влада као и раније, да неће дозволити ограничења својих владалачких права принципима и законима.

Међу законским предлозима расправљаним пред Светоандрејском скупштином били су још нацрт Општег казненог закона, нацрт Закона о судском поступку у грађанским парницама.⁵⁷

Величина Светоандрејске скупштине огледа се највише у многобројним жалбама о народним невољама и посланичким предлозима са захтевом да се законима спрече злоупотребе власти, смање јавни терети, повећају права грађана. Из тих жалби и предлога највише можемо сазнати о проблемима који су преокупирани тада већину становништва. Претставке које говоре о тегобама су најразноврсније. Питомци Земљоделске школе у Топчидеру жалили су се, на пример: „како они у свему велике оскудице трпе; како се с њима у многоме као с робијашима, а у нечему још и горе поступа; и како њихово настављење школско никако не одговара цјели, као што је и само искуство засведочило да питомци Земљод. школе по изласку из овог заведенија нису кадри били ни себи, ни отечеству никакве ползе принети.“⁵⁸ Скупштина је поводом ове жалбе одредила четири посланика да извиде стање у школи и позвала питомце „да имају стрпљења“ док се не провери њихова жалба и донесе одговарајуће решење. Пошто су одређени посланици по завршеном предлогу школе поднели извештај, из кога се видело да ђаци највише трпе због нездравих и тесних школских просторија, као и због нестручности наставника, Скупштина је предала на даље разматрање овај проблем специјалном одбору, који је формиран том приликом, са задатком да све на-

родне потребе и тегобе испита те „определи најпрактичнији начин како да се народу у свим струкама његовог рада и живота најбоље помогне“ и после „Скупштини на решење предложи“.⁵⁹

Једна од најчешћих жалби односила се на високу шумску таксу прописану за сечење шуме. Скупштина се стога, 31 децембра, обратила Совету да привремено, док му скупштина не предложи законски нацрт, смањи таксу код сече за сопствене потребе на један грош.⁶⁰

Ради гарантовања политичких слобода Скупштина је међу хитним предлозима тражила од Совета да изради правила у погледу „упражњавања слободне штампе“ и пошто се „са Скупштином о истима предходно споразуме, изда“.⁶¹

Ради убрзања судских решења Скупштина је предложила Совету, 9 јануара, увођење кратког усменог и јавног поступка у грађанским и кривичним парницама. Посебно је тражила: „да се без одлагања, узакони код судова кратак поступак за брзо наплаћивање дугова које дужник и без писменог доказа и сам признаје или који се пуноважним документима докажу“; „да се укине наредба правителствена о установљењу општинских кошева...“.⁶²

На заседању од 13 јануара Скупштина је прихватила предлог свога одбора да се „непремјено униште сви прописи по којима су девојке обавезане биле пре венчања одлазити лекарима ради уверења и сведочанства да су пелцоване, јер је упражњавање ови прописа не само народу нашем у постојећим околностима врло теретно и несносно, него је оно због многи разни злоупотребљенија постало и стидно и противно општим чувствима народним“.⁶³ Међутим, што се тиче самог пелцовања против богиња, признајући његову благотворност изјавила је жељу да се оно тачно спроводи, да се о томе власти уредно брину и да се нареди „да лекари при пелцовању одлазе сами кућама сеоским, а не да им се сеоска деца у окружне вароши на ноге доносе“...⁶⁴

У вези са бројним жалбама Скупштина је прихватила и предлог да се

ТОРЖЕСТВЕНО ПРЕСТАВЛЕНЈЕ

Грчки Народни Ассамблеј Нови Сад, Кнез Србски Милош Обреновић 3^{ти} Марча 1839 у Букурешту

1. Милош Обреновић, Кнез Србски	11. Милош Обреновић, Кнез Србски	21. Милош Обреновић, Кнез Србски	31. Милош Обреновић, Кнез Србски
2. Милош Обреновић, Кнез Србски	12. Милош Обреновић, Кнез Србски	22. Милош Обреновић, Кнез Србски	32. Милош Обреновић, Кнез Србски
3. Милош Обреновић, Кнез Србски	13. Милош Обреновић, Кнез Србски	23. Милош Обреновић, Кнез Србски	33. Милош Обреновић, Кнез Србски
4. Милош Обреновић, Кнез Србски	14. Милош Обреновић, Кнез Србски	24. Милош Обреновић, Кнез Србски	34. Милош Обреновић, Кнез Србски
5. Милош Обреновић, Кнез Србски	15. Милош Обреновић, Кнез Србски	25. Милош Обреновић, Кнез Србски	35. Милош Обреновић, Кнез Србски
6. Милош Обреновић, Кнез Србски	16. Милош Обреновић, Кнез Србски	26. Милош Обреновић, Кнез Србски	36. Милош Обреновић, Кнез Србски
7. Милош Обреновић, Кнез Србски	17. Милош Обреновић, Кнез Србски	27. Милош Обреновић, Кнез Србски	37. Милош Обреновић, Кнез Србски
8. Милош Обреновић, Кнез Србски	18. Милош Обреновић, Кнез Србски	28. Милош Обреновић, Кнез Србски	38. Милош Обреновић, Кнез Србски
9. Милош Обреновић, Кнез Србски	19. Милош Обреновић, Кнез Србски	29. Милош Обреновић, Кнез Србски	39. Милош Обреновић, Кнез Србски
10. Милош Обреновић, Кнез Србски	20. Милош Обреновић, Кнез Србски	30. Милош Обреновић, Кнез Србски	40. Милош Обреновић, Кнез Србски

Сл. 6 — Делегација Светоандрејске скупштинне предаје кнезу Милошу, у Букурешту, одлуку Скупштинне о повратку на престо. (Из збирке Музеја града Београда).

пониште прописи по којима су удовице приликом преудаје морале пре венчања ићи лекару „ради виђења да ли су трудне“.⁶⁵

У вези са побољшањем здравствених прилика Скупштина је тражила: „Да се зада у дужност окружним лекарима да они на приватне позиве, без одлагања и својеволног предпостављања, походе болнике у селима надлежног окружја“.⁶⁶

Ради ограничавања механа Скупштина је предложила да се само у доказаним случајевима потребе даје дозвола за њихово отварање, и да се не допушта да оне постоје „само као стецница непосредног дражења на развратност и поквареност људску“.⁶⁷

Народна скупштина први пут предвођена интелигенцијом, високо је оценила значај просветног и научног рада. Приликом светосавске славе Лицеја, на пример, одредила је депутацију са задатком да „поздрави професоре и питомце лицејске изјавом великог уважења према просвети и наукама, које су нарочито важне и неопходно потребне за напредак наше земље, као што је Народна скупштина ову истину у садашњим словима најбоље познала“.⁶⁸

У вези са многобројним жалбама, „у смотрењу одклонења и предупређења они тешки и стидни злоупотребљења, којима су нека духовна лица у приликама раздвојења брака народу... додијала“ Скупштина је на предлог скупштинског одбора решила, упркос великом противљењу посланика из свештеничког реда, да за развод брака буду надлежни световни судови тако „да се у будуће свештеници и калуђери никако не смеју мешати у брачне одношаје мужа и жене, кои су у завади, пре него што се развод брачниј судејским путем пресуди, но тек после судејске пресуде да само по правилима црквеним брак разреше“.⁶⁹

Да би се осигурала демократска управа и у општинама, одакле су жалбе на кметове стално пристизале, Скупштина је решила на 40 заседању, 21 јануара: „Да општине сваке године о визитацији општински рачуна, сходно, без икаквог мешања власти, бирају кме-

тове на онај начин као што се бирају посланици за Народну скупштину“.⁷⁰ Ради осигурања широке самоуправе Скупштина је истовремено закључила „да одсад општинским делима управљају Општинске скупштине, као што народне интересе заступају Народне скупштине“.⁷¹

Недела владе Александра Карађорђевића била су нарочито запажена тешким условима живота затвореника, изложених мучењима, у Гургусовачкој кули. Та кула је сматрана српском Бастиљом. На захтев народа Скупштина је доставила своје решење Совету да се кула сруши „и казн заточења другом којом човечијом замени“.⁷² Одмах по доласку кнеза Милоша кула је била срушена и варош Гургусовац добила је име Књажевац.

Светоандрејска скупштина, предлажући мере Совету за олакшање живота већине народа, стајала је на тлу легалности. Она није хтела поћи револуционарним путем, па је морала признати и законска права Совета и попечитељства, иако је у борби противу њих постала претставник народног суверенитета. Већина скупштинара само је под притиском својих првака пристала на признање прерогатива ових тела. Она је сваку повољнију прилику користила да изгласа неповерење советницима и попечитељима, тражећи да се они удаље из државних послова. Тако је на 38 заседању, 19 јануара 1859, Скупштина поводом бројних жалби посланика решила да објави да српски народ нема поверења у чланове Совета и попечитељства „и по томе да они не могу више решавати народну судбу“.⁷³ Извештавајући о томе кнежевог заступника Стевчу Михаиловића, Скупштина му је јавила и решење у име народа да се од осталих чиновника и званичника „само они у службама задрже о којима ни народ, ни књаз нема узрока да ји се гнушава или ји не верује“.⁷⁴ Бојећи се познате Милошеве пристрасности, Скупштина је нагласила „да има много чиновника и званичника кои су прави злотвори народу, па зато нека се сви такови одма из службе народне отпусте“.⁷⁵

Да би дала на знање да се још није

помирила с тим да буде деградирана и да се неће помирити са улогом пасивног саветодавца, Скупштина је известила кнежевог заступника „да ће народ за издајство сматрати ако се при ступању кнеза Милоша на владу мимо ово поступало буде“, да „ће се на првој идућој скупштини попечитељи на одговор узети ако се ово закључење народно ма под којим видом повреди. Јер треба једанпут да се зна: да народ није чиновника и званичника ради, но да су чиновници

скупштинари само у заједнини, у Скупштини претстављају народ србскиј, и као што је позив њиов да најсуштественије и најозбиљније... судбу народну и државну решавају, а не да голе параде праве: тако они и њихове светлости могу достојно поздравити само у заједничком саставу, као Скупштина, и са народним достојанством“.⁷⁷ Још је Скупштина с негодовањем додала да „почем је речениј програм израђен без знања и одобрења скупштинског, а нико не може имати

Сл. 7 — Споменица Светоандрејске скупштине, аверс и реверс.
(Из збирке Народног музеја у Београду, фото Милош Грчић).

и званичници народа ради, нити ико може натерати народ да трпи оне да га служе кои га издају“.⁷⁶

Зазирући од носилаца бирократске власти, посланици су тражили још и да попечитељи немају права учествовати у раду скупштине и да не могу присуствовати њеним заседањима.

Пошто је постала све више свесна да јој са доласком кнеза Милоша на власт прети опасност ниподаштавања њених одлука и предлога, Скупштина се готово до посљедњег дана борила за очување свога достојанства и својих права.

Када је, по Милошевој вољи, програм дочека кнезова Милоша и Михаила у Београду предвиђено да „скупштинари у редовима од Варош-капије до Велике цркве дочекају књажеве“, Скупштина је протествовала „јер као што

право наметати „слободној народној скупштини“ произвољне, штавише недостојне формалитете: то Народна скупштина посве одби овај програм уколико се на њу односио, и закључи у заједничком скупу дочекати и поздравити“ кнеза и кнежевског наследника „у самом двору као народној кући, будући се она тек овим начином може представити у правом лику слободног народа“.⁷⁸

Скупштина је истовремено тражила да њени претставници предају владоцу при уласку у двор традиционални хлеб, со и вино, јер „ово предавање има тај... значај да владоц прими народниј леб, па од њега једе и народу га сачува, даље, „да се сложи и сљуби са своим народом као што се слубљују со и леб“ и напослетку „да узме вино као

знак берићета и благостања у земљи“. А као што Скупштини припада право у свему заступати народ, тако ни наведене ствари не може нико други достојније владоцу предати него Скупштина...“⁷⁹

Светоандрејска скупштина завршила је свој рад 31 јануара 1859. На последњој седници, достављајући сва акта правителству, она је још затражила да се састави комисија која ће по „распусту Скупштине све нерешене предлоге кои су Скупштини од поједини скупштинара поднешени — прегледати и правителству на решење поднети“.⁸⁰ Домет Светоандрејске скупштине био је тако велик да се о претставкама, жалбама и предлозима упућеним њој морало водити рачуна и после њеног закључења. Специјална комисија „Одбор Светоандрејске скупштине“ размотриће бројне тегобе које ће бити предмет следеће, такозване Госпојинске скупштине и бити повод многих одлука, расправа у највишим владајућим и претставничким форумима државне власти.

Светоандрејска скупштина није решила многобројне проблеме које је народ пред њу постављао. Али она је испољила такву колективну снагу при отклањању препрека даљем државном и народном развоју да је постала обележјем једног новог историског раздобља. Успеси који се огледају у свргавању

једног владоца, отпору према великим силама, решавању народних тегоба били су тако велики да су о њима морали водити рачуна, без обзира на супротне интересе и тежње, и нови владалац, и стране силе, и народни управљачи, од општинских кметова до советника и попечитеља. Ти успеси су умногоме умањени конформистичким држањем њених водећих људи који су још увек били под утицајем старих схватања и ауторитета, тако да се нису усудили осамосталити до те мере да сами снесу одговорност за промене које су долазиле. За њихово оправдање може се навести да је држава још била под сизеренством Порте и да је класа чије су интересе изражавали била још слаба, недовољно развијена. Али да су субјективни недостаци били мањи и да нова класа, користећи се плодовима туђег рада није морала зазирати од сиромашних радних маса, успеси би били већи, јер једном покренуте масе у револуционарним акцијама способне су и за већа дела. То потврђује историско искуство.

Корак учињен у правцу прогреса могао је, према томе, сигурно бити већи; али и овакав какав је, мора бити цењен у пуној мери. Он је омогућио да се прошири хоризонт народа, да се сагледају скривене снаге маса, да историски развој Србије буде бржи.

Сл. 8 — Медаља за приврженост — учесницима Светоандрејске Скупштине, аверс и реверс. (Из збирке Народног музеја у Београду, фото Милош Грчић).

НАПОМЕНЕ

¹ Значај Светоандрејске Скупштине до сада у нашој историографији је различито оцењен. Код неких историчара њена стремљења, од ње прокламована начела су толико истицана да је њено место у историји одређено тако као да је успела и остварити своје идеале и принципе. Живан Живановић је, на пример, целу нову политичку историју Србије написао почев од Светоандрејске скупштине. С друге стране има историчара који, оцењујући људе и догађаје само по резултатима у датом времену, умањују важност Светоандрејске скупштине до те мере да је не издвајају од других скупштина, да је не убрајају у збивања од преломног значаја. Међутим, ако научна објективност тражи да се идејни планови не идентификују са политичким реализацијама, она исто тако тражи да се чињенице посматрају не само статички, већ да се испитају у склопу развојних тенденција, у амбијенту историских последица. Революционарна 1848 година, на пример, сматра се на прекретници између капиталистичког и феудалног периода преломном у историји многих европских народа, мада је и код тих народа завршена успехом контрареволуционарних претставника феудалног периода, с обзиром да се у даљем току развоја показало да захтеви 1848 више нису могли бити пренебрегавани, и да су их сами противници као победници морали, иако са бројним ограничењима, чувајући што је могуће више своје привилегије, остварити. Година 1858 није била у Србији као 1848 у земљама где се одиграла револуција, али је факат да су сада и у Србији уз помоћ масовних акција народа настајале промене које у политичком и економском животу земље означавају све већу афирмацију градске буржоазије и њених претставника из редова интелигенције. (Значај Светоандрејске скупштине по улози претставника градске буржоазије, која сада први пут долази до политичког изражаја, запазио је и истакао највише Васо Чубриловић у синтетичким радовима *Србија од 1858 до 1903* (Васо Чубриловић и Владимир Ђоровић) и *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, изашла после предаје овог нашег чланка редакцији *Годишњака*.)

² Скупштина је заказана за дан Светог Андреја и по томе је названа. Тада су све скупштине носиле назив по дану када су се састале. О жалбама и тегобама народа има мноштво докумената које ћемо посебно објавити.

³ *Писма Илије Гарашанина Јовану Маринићу*, Београд 1931.

⁴ *Записи Јеврема Грујића*, Београд 1923, II, 22.

⁵ *Писма Илије Гарашанина*, Београд 1931, I, 408.

⁶ *Србске Новине*, год. 1858, бр. 32; *Званичне Новине књажевства Србије* бр. 134 — 1858, 580.

⁷ *Записи Јеврема Грујића*, II, 62.

⁸ *Исто*, 75.

⁹ *Званичне Новине*, бр. 134 — 1858, № 32, 33, 34, 35, 36.

¹⁰ *Исто*, № 39.

¹¹ *Исто*, № 40.

¹² *Исто*.

¹³ *Исто*.

¹⁴ *Исто*, № 42.

¹⁵ *Исто*.

¹⁶ *Записи Јеврема Грујића*.

¹⁷ *Званичне Новине*, бр. 134 — 1858, № 22.

¹⁸ *Исто*, № 23.

¹⁹ *Записи Јеврема Грујића*, II, 189.

²⁰ ДАС (Државни архив Србије). Акта Народне скупштине 1858.

²¹ *Записи Јеврема Грујића*, II, 187.

²² *Записи Јеврема Грујића*, II, 241.

²³ *Исто*, 245.

²⁴ *Исто*, 250.

²⁵ *Исто*, 251.

²⁶ *Званичне Новине*, № 52.

²⁷ *Записи Јеврема Грујића*, II, 124.

²⁸ *Исто*, 126.

²⁹ Списак процењених ствари у Кнежевом двору:

Сала № 1.

4 столице велике, превучене свилом — форинти 400; 2 канабета по 300, превучене свилом — форинти 600; 2 астала по 300 фор. 600; 2 астала мермером — фор. 600; 4 огледала велика — фор. 800; 3 фиронге са свима апаратима свиленим — фор. 240; 2 пљуваонице и 12 столица, са свилом — фор. 600;

Сала № 2

2 канабета свилом постав., 2 астала, 4 фотеља и 18 столица — фор. 240; 2 огледала злат. рамом — фор. 60; 1 полиелеј — фор. 25; 3 свилене фиронге — фор. 150;

Соба № 3.

3 канабета, 12 столица, 4 фотеља — фор. 148; 1 окр. астал — фор. 15; 2 пљуваонице и 2 огледала — фор. 40; 1 полиелеј — фор. 15;

Соба № 4.

1 диван — фор. 60; 6 столица — фор. 30; 1 астал — фор. 10; 1 орман — фор. 25; 1 ноћни долац — фор. 10; 1 квадро — фор. 40;

Соба № 5.

1 канабе, 6 столица мали, и 1 велика, 2 астала, 1 огледало, 1 полиелеј, 2 ормана — фор. 240;

Соба № 6.

2 канабета — фор. 100; 2 фотеља — фор. 50; 12 столица — фор. 84; 2 фиронге свил. — фор. 60; 1 округли астал — фор. 200; 2 огледала — фор. 50; 1 орман за сребро — фор. 40; 1 полиелеј — фор. 30,2 пљуваонице.

Соба № 7.

1 астал — фор. 10; 6 столица, 1 канабе — фор. 40;

Соба № 8.

1 огледало — фор. 25; 1 гвозђени кревет са миндерима пуни вуном — фор. 70; 1 огледало — фор. 15.

Соба № 9.

1 канабе — фор. 10; 6 столица — фор. 12; 1 астал — фор. 8; 1 огледало — фор. 20; 1 миндерлук с душецима — фор. 60; и друге ситне са 1 саатом на дувару — фор. 20.

Трпезарија № 10.

2 велике столице, 24 мали столица, 1 полиелеј, 1 политиран орман, 4 астала, 1 велики астал, 30 ружа за фиронге, 2 ормана на дувару — фор. 270.

Ађутанска соба № 11.

1 канабе — фор. 10; 8 столица — фор. 24.

Конак № 12.

3 астала — фор. 30; 2 огледала — фор. 40; 1 полиелеј, 1 канабе — фор. 5, 3 кардропа — фор. 70.

Соба на доњем боју № 13.

2 канабета вунени — фор. 30; 12 столица — фор. 36; 2 кардропа — фор. 25; 1 астал — фор. 18.

Стара кујна № 14.

1 стари астал — фор. 10.

Нова кујна № 15.

1 шпорет — фор. 150.

У авлији кујна № 19.

1 шпорет са проч. гвозђ. — фор. 80. Укупна вредност процењених ствари износила је форината 6.680. У београду 5 Јануар 1859 год. Преценитељ Ј. Кумануди. (Оригинал. ДА НРС, П. О. 70 К. бр. 39.)

³⁰ Званичне Новине, бр. 134, стр. 589.

³¹ Исто, 590.

³² Записи Јеврема Грујића, II, 150.

³³ Званичне Новине, бр. 135—1858, № 65.

³⁴ Записи Јеврема Грујића, II, 158.

³⁵ Званичне Новине, № 64.

³⁶ Исто.

³⁷ Записи Јеврема Грујића, II, 161.

³⁸ Исто, 162.

³⁹ Исто, 163.

⁴⁰ Записи Јеврема Грујића, II, 207.

⁴¹ Исто, 166.

⁴² Исто, 169—170.

⁴³ Исто, 179.

⁴⁴ Исто, 185.

⁴⁵ Званичне Новине, № 83.

⁴⁶ Записи Јеврема Грујића, II, 204.

⁴⁷ Званичне Новине, № 97, 161, 213, 242, 250, 264.

⁴⁸ Записи Јеврема Грујића, II, 224, 251.

⁴⁹ Исто 253; Званичне Новине, № 9—1859, стр. 57.

⁵⁰ Званичне Новине, бр. 142 — 1859, № 273.

⁵¹ Исто.

⁵² Исто.

⁵³ Званичне Новине, № 280.

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Исто, № 284, 286, 291, 299, 301, 310, 339.

⁵⁶ Исто, № 284.

⁵⁷ Исто, № 135, 315.

⁵⁸ Исто, № 112.

⁵⁹ Исто, № 118.

⁶⁰ Исто, № 216.

⁶¹ Исто, № 325.

⁶² Исто, № 281.

⁶³ Исто, № 300.

⁶⁴ Исто, № 300.

⁶⁵ Исто, № 302.

⁶⁶ Исто, № 306.

⁶⁷ Исто № 306.

⁶⁸ Исто, № 304.

⁶⁹ Исто, № 355, 359.

⁷⁰ Исто, № 339, 341.

⁷¹ Исто, № 339.

⁷² Исто, № 315.

⁷³ Исто, № 329.

⁷⁴ Исто.

⁷⁵ Исто.

⁷⁶ Исто, № 368.

⁷⁷ Исто.

⁷⁸ Исто.

⁷⁹ Исто, № 369.

⁸⁰ Исто, 383.

L'ASSEMBLÉE DE LA SAINT-ANDRÉ 1858/1859

A. RADENIĆ

A l'occasion du Centenaire de l'Assemblée de la Saint-André l'auteur expose l'ordre du jour de l'assemblée, l'activité des Belgradois pour la défense de leurs droits et la réalisation des décisions de cet organisme. Il publie

également quelques documents des archives: les discours précédant le détronement du prince Alexandre Karadjordjević et une liste du mobilier trouvé dans son palais.

L'auteur considère l'Assemblée de la

Saint-André, qui a eu lieu du 1-er décembre 1858 au 31 janvier 1859 (d'après le calendrier géorgien) comme un des événements les plus importants de l'histoire moderne de la Serbie. D'après lui elle représente un des tournants du développement du peuple serbe, bien qu'elle n'ait pas réalisé jusqu'au bout les idées proclamées, mais elle a permis la réapparition de l'absolutisme avec le retour au pouvoir du prince Miloš Obrénović.

Les décisions les plus importantes de l'Assemblée des années 1858/59, dite l'Assemblée de la Saint-André, car elle s'est réunie le jour de la fête de ce saint, concernaient le détronement du prince Alexandre Karadjordjević, dont le peuple était mécontent, les projets de nouvelles lois libérales ainsi que la recherche de solutions aux diverses difficultés du peuple.

Toutefois, le détronement du prince Alexandre ne fut pas chose facile. Le prince ne voulait pas se plier à la décision de l'Assemblée; il avait l'armée à ses côtés, car la majorité des officiers étaient ses hommes. Cependant craignant le peuple qui le menaçait, armes en main, il fut obligé de se soumettre et quitta en secret son palais dans la nuit du 11 au 12 décembre pour se réfugier dans la partie turque de la ville. Le lendemain, l'Assemblée lança une proclamation au peuple disant qu'Alexandre Karadjordjević n'était plus prince de Serbie et que l'ancien prince, Miloš Obrenović, à l'époque émigré en Roumanie, était réélu. Pourtant les chefs militaires avaient décidé de faire intervenir les forces armées, de dissoudre l'Assemblée et de faire revenir le prince Alexandre. Leur intervention fut vouée à l'échec. Les larges couches de la population réussirent, dans un élan irrésistible, à désarmer les premiers détachements de soldats. Les officiers, ainsi mis devant le fait accompli, durent se résigner et accepter l'élection de Miloš Obrenović.

Au moment du remplacement du prince Alexandre, l'Assemblée a dû surmonter la résistance des puissances étrangères, en premier lieu de la Sublime Porte, qui était son suzerain et avait ses garnisons dans la ville. Cependant, faisant valoir son droit à l'autonomie intérieure, l'Assemblée a réussi à imposer ses décisions relatives au remplacement du prince.

Le groupe d'intellectuels libéraux jouait dans l'Assemblée de la Saint-André un rôle de première importance. Cette jeunesse sortait des universités de l'Europe occidentale d'où elle revenait réclamant des réformes basées sur les réalisations de la Révolution française. Cependant, elle n'était pas partisane des méthodes révolutionnaires ni dans la lutte politique, ce qui l'obligea à collaborer avec les Obrenović et même avec ses adversaires appartenant à l'ancien groupe des Défenseurs de la Constitution («Ustavobranitelji»).

En exposant ces événements, l'auteur a également donné les portraits des personnages les plus importants de l'époque. Enfin, il conclut que, malgré ses nombreuses faiblesses et ses erreurs, l'Assemblée de la Saint-André mérite d'être jugée favorablement car elle a lutté pour des objectifs progressistes et c'est grâce à elle que les horizons du peuple se sont élargis, que la puissance latente des larges couches de la population est apparue, ce qui a accéléré l'évolution historique de la Serbie.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — *Journal officiel* sur l'ouverture de la session de l'Assemblée de la St. André (Archives de l'Institut Historique de l'Académie serbe des Sciences).
- Fig. 2 — Jevrem Grujić, secrétaire de l'Assemblée de la St. André (Collection privée).
- Fig. 3 — Proclamation du Gouvernement provisoire de l'Assemblée de la St. André (Archives d'Etat de la République Populaire de Serbie).
- Fig. 4 — Théodore Herbès, ministre des Finances, après le retour du prince Miloš (Collection des Archives d'Etat de Serbie).
- Fig. 5 — Stevča Mihailović (Collection du Musée de la ville de Belgrade).
- Fig. 6 — La délégation de l'Assemblée de la St. André remet au prince Miloš à Bucarest la décision de l'Assemblée sur son retour au pouvoir (Collection du Musée de la ville de Belgrade).
- Fig. 7 — Médaille-souvenir de l'Assemblée de la St. André (Collection du Musée national de Belgrade).
- Fig. 8 — Médaille de la Fidélité — à l'occasion de l'Assemblée de la St. André (Collection du Musée national de Belgrade).